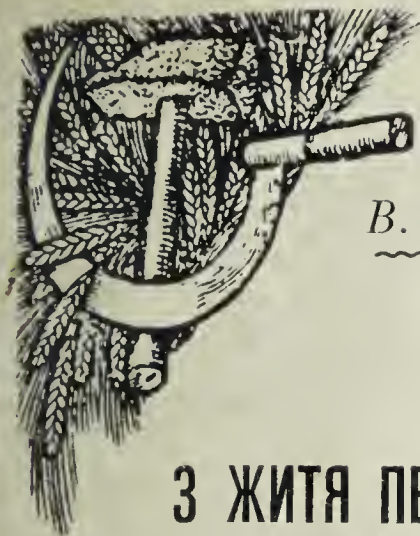

В. Лункевич.

З ЖИТЯ ПЕРВІСНОГО ЧОЛОВІКА І СУЧАСНИХ ДИКУНІВ.

Ціна 25 центів.

Накладом
“УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТЕЙ”
Вінніпег, Ман., Канада.

1923.

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

В. Лункевич.

З ЖИТТЯ ПЕРВІСНОГО ЧОЛОВІКА І СУЧАСНИХ ДИКУНІВ.

Накладом
“УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ”
Вінніпег, Ман., Канада.
1923.

I. “Дикий” чоловік.

Земля наша велика, а населяючі її народи різнять ся від себе як зверхнім виглядом і способом життя, так і звичаями, умом і образованєм. Одні з них звуть ся народами *просвіченими*, або *цивілізованими*, а других називають *дикунами* або *варварами*; також зовуть їх народами *первісними*.

Порівняйте наприклад образованого Англійця з австралійським дикуном*), і наглядно побачите, яка істнує різниця між цивілізованим чоловіком і дикуном. Перший з них жиє в великих містах і добре устроєних селах, ставить многоповерхові, гарні камениці, палати і церкви, проводить залізні дороги і телеграфи, будує фабрики, займає ся промислом і торгівлею, закладає шпиталі і школи, має писані закони і є горожанином сильної, зорганізованої держави, а другий коротає свій вік в нужденних колибах і ліп'янках, а навіть під голим не-

*) Корінний мешканець Австралії, одної з частий світа.

бом, живить ся чим попаде, ходить в тім в чім його мати на світ породила, полює на звірів з ожогом чи каменем в руках, збирає в лісі овочі дерев та викопує з землі корінці диких ростин; письма він не знає і не має великих сіл та міст з школами, лічницями, поштами, телеграфами та трамваями.

Він — не горожанин зорганізованої і добре устроєної держави, а член невеличкого племені, яким править вожд-войовник і котре ворогує безнастанно з другим таким-же нечисленим племенем.

Ріжниця — як бачите — велика, однак не така вже велика, щоб ми мали право говорити, що дикий чоловік подобає скорше на малпу як на просвіченого чоловіка. Много грубого, жорстокого, а навіть звірського криє ся в душі “дикого” чоловіка; много незвичайного і дивного на наш погляд знайдемо в його життю, звичаях і обичаях; багато чудного і незвичайного є в їх поглядах на родинне жите і подруже, в поняттях про релігію, посмертне жите і Бога, про те, що добре, а що зле. Але все те не дає нам права вірити в ті дивовижні байки про ріжних дикунів, людодів та песголовців, які кружать між темними людьми.

І коли ми хочемо говорити в сій розвідці про жите деяких дикунів, то не маємо на ціли за-

Північно-американський Індіанин, племені Саюкс
(Дакота).

бавляти читачів фантастичними, нечуваними і небувальними, відуманими казками, а познако-
мити з способом життя і звичаями тих народів,
що ще дуже мало розвинені і умово і непросві-
чені та задля того і називають ся “дикими”.

Дикі племена, котрі заселявали та ще і те-
пер в частині заселяють північну Америку, назива-
ють ся Індіанами. Про них ще нераз прий-
де ся згадати в сій розвідці, тому скажу кілька
слів про вигляд Індіанина.

Він збудований досить добре, стрійний і мо-
торний. Скіра його червоно-брунатої краски,
ніби мідь, тому і називають його “червоноскі-
рим” дикуном.

Лице у Індіанина широке, чоло вузке, малі
очі з густими насупленими бровами, орлиний
ніс, борода коротка, волосє на голові густе чор-
не і тверде як кінська грива.

З вигляду не представляє ся Індіанин ні
страшним ні подібним до звіряти. Очевидно що
в порівнянню з яким гарним та ще в додатку чи-
сто і гарно убраним Європейцем буде він ви-
глядати як “дикун”, але між іншими не куль-
турними народами стоїть він досить високо.

Непривичний для нас вигляд Австралійця,
мешканця тої частини світа, що зве ся Австралі-
єю. Його вже по правді можна назвати чорно-

скірим, бо його темно-брунатна шкіра видає ся з далека цілком чорною.

Мешканець острова Фіджі коло Австралії.

Лице Австралійця цілком не гарне: чоло низьке, великий рот з виверненими, товстими, червоно-синніми губами, ніс широкий, приплесканий і з роздутими ніздрями. Волосє у Австралійця густе, чорне і вовнисте, часто розпатлане і покудовчене — наче якась кучма у него на голові. Тілом він сухорлявий, з вузкими плечами і довгими худими ногами; руки костисті і також довгі.

Постава, як бачимо, ні трохи не складна, однак помімо своєї будови Австралієць дуже зручний і свободний в рухах; поводить ся він свободно, ступає певно і з повагою; своїм оружєм: копієм і дручком орудує дуже добре, а до того бігає та скаче по майстерськи.

Правда — в лиці його не видно особливої доброти, смирности та довіря до людей; він дійсно “дикий” чоловік, однак не можна уважати його тупим, подібним до звіряти сотворінем.

Австралійці — дійсні “дикуни” але є народи, що ще більше заслуговують на ту назву.

Коло полудневого кінця Америки лежить кілька більших і менших островів, що звуть ся спільним іменем: “Огненна земля”. Мешканці тих островів “огнеземельці” дуже мало розвинені.

“Здивованє, якого я зазнав побачивши перший раз на дикім каміннім березі Огненної зем-

лі громадку туземців ніколи не затре ся в моїй пам'яті — говорить великий англійський учений Дарвін...

“Ті люди були цілком голі і пестро помальовані; довге їх волосє було розкуйовдане, рот покритий піною, на лицах їх відбивала ся жорстокість, здивованє і недовірчивість. Вони не знали жадних винаходів, а жили ся так як звірята добичею, як що успіли піймати; не було у них жадної управи, а зглядом кожного, що не належав до їх племені були жорстокі і безпощадні”.

Перше, що кидає ся в очи — се їх невеличкий зріст; найвисший мущина з сего племені має не більше як півтора метра, а звичайний їх ріст — се 1 м. і 25 або 30 см.

Найбільше поразила подорожників непропорціональність межи долішною а горішною частию тіла огнеземельця. Видає ся, якби хтось взяв туловище дорослого чоловіка і поставив на слабі, худенькі ніжки 10—12 літної дитини! А як додати до того великий, віддутий живіт, довгі худощаві руки, пласке лице з навислим на чоло волосєм, вузенькі безброві очі і широкий рот з відстаючими губами, то буде мати ся понятє про те, як виглядає огнеземелець.

Правда — вигляд їх не дуже то приємний

і гарний, але огнеземелець ще не найпоганіший з “дикунів”.

В полудневій Африці жиє одно плем'я чорноскірих людей, що звуться “бушменами”. Придумали їм ту назву Європейці, а значить вона “лісовий чоловік”.

Ті дикуни стоять нижче від інших так що до способу життя, як і задля зверхного вигляду.

Нема людей, котрі відзначали би ся таким малим ростом, як бушмени. Висота їх виносить мало що більше як 1 м. Між всіми людьми земської кулі, так цивілізованими як і дикунами уходять “бушмени” за карловатий нарід. Люди сї не лиш маленькі ростом, але і дуже худі. З вигляду вони сухі, заморені голодняки. Рідко коли стрітиш серед Бушменів повнолицого; нема таких і серед жінок, хоч жінки у них звичайно більші ростом від мущин.

Задля своєї худорлявості Бушмен виглядає дуже нескладно. Здає ся, що велика його голова ледво держить ся на тонкій, жилавій шії, плечі остро виступають, лопатки стирчать, скіра у них суха і тонка та поморщена; лице поморщене навіть у молодих людей, а черево — нещасне “черево бідности”! — або спільно видується як бубон, або запале, залежно від того чи Бушмен голодний чи напхав свій живіт чим попало. Ноги і руки підходять якраз до цілої по-

Бушмен, африканське племя.

стави; мускули на них тонкі, сторчать сухими, жилистими скрутнями.

Огнеземельці і Бушмени вважають ся за найменше культурних, отже за найбільше “диких” людей на землі.

II. Про прастарі часи.

Богато тисячеліть минуло з тої пори, як на землі появили ся люди. Були царства — великі, могуті—та їх не стало; жили народи, колись численні і сильні, а тепер їх нема. Держави падали, а на їх розвалинах виростали нові; на місце одних народів являли ся другі, жите людей змінювало ся, лад, звичаї і обичаї ставали чимраз більше ріжнородні.

Ви питаєте: звідки ми то все знаємо? Проте, що було сотки, тисячі літ тому назад розказують нам стародавні книги, літописи і написи викувані на могильних памятниках і плитах. Але були і такі часи, коли люди не мали жадного поняття о літописях, бо штука писання не була ще відкрита.

То часи — далекої від нас, давної давнини, то ті часи, котрі ми називаємо “непам’ятними”. І тоді земля давала людям захист і поживу, і тоді багрянїла від крові ворогуючих з собою племен, чула стони нещасливих та радісні оклики

вибранців судьби. І тоді люди збирались в більші громади, закладали осібні оселі а може бути, що і великі міста, мали начальників та войовників, підчиняли ся неписаним законам,

Кафр з Кейп, Африка.

заключували подружа, виховували діти і т. д. Але хтож розкаже нам правду про ті старі часи? Письм з того часу не лишило ся жадних, бож тоді ніхто писати не умів. Правда, майже в кождім народі існують ріжні перекази про давні часи і ті переходять з уст до уст, від дідів та прадідів до синів і внуків, але в тих переказах так много казочного, зерно правди так дуже обмотане видумками, що не мож на них спустити ся.

Щож тут робити? До кого звернути ся з запитом про житє *первісних* людей?

Наука і тут приходить з підмогою цікавості чоловіка: вона показує нам ту дорогу, котра веде до пізнання життя народів, що заселявали землю много тисяч літ тому взад; дорога та проста, а певна. Справа має ся так:

На берегах декотрих великих рік, озер і морей в *нанесеній* *почві*, в *печерах*, що так часто стрічають ся в гористих околицях, в *могилах* старого, бог зна колишнього, цілком вже забутого і зарослого кладовища — всюди в таких місцях знаходили не раз дивні знаряди і зброю з каменя, бронзи або зеліза, черепки глиняної посуду, ріжні незугарні виробн із кости, рога і т. п. — і все те находить ся враз з скелетами або розсипаними кістями та черепами людей.

Кафр, африканське племя.

Щож се за останки? Звідкіля вони взяли ся? До кого належали? Тут найдете ви ножі і скребачки із креміння, топори, молоти і долота з каменя, кремінні, бронзові або залізні наконечники від копій і стріл, кістяні ігли, шила, гарпуни і гачки до ловлення риб і много иншого. Ясна річ, що все те діло рук людських і що всім тим послугував ся чоловік, як предметами потрібними в щоденнім житю. Минали віки, наставали инші часи і спосіб життя поступав много наперед, домашна обстановка і всілякі потрібні предмети ставали щораз ліпші і багатші, більше ріжнородні, пощезали кремінні стріли, камінні топори і кістяні ігли, щез з лиця землі і той нарід, що колись там послугував ся камінними знарядами — та пам'ять про минуле все таки лішила ся. Із марних останків, що заховали ся в землі та печерах, можемо догадати ся про спосіб життя людей із давноминулих віків.

Пам'ятники старини розкидані по всій землі. В північній Америці, а також у нас на Україні є багато усипаних горбків, що звуть ся *курганами*. Кургани се посмертні могили первісних людей. В таких могилах знаходять скелети людей а коло них ріжні предмети: камінні знаряди, глиняну посуду та хатну обстанову. Як все те тут дістало ся — не трудно догадати ся. Первісний чоловік ховаючи покійників, клав

враз з ними до могили і ті всі предмети, яких померші уживали за життя.

Такий звичай заховав ся декуди ще і до нині, а в ті часи, з котрих походять могили-кургани

Жінки полуднево-західно африканського племені Гереро.

був він загально-людським; звідки взяло би ся в іншому разі все те, що наводить ся в курганах?

Бачимо, що розкопи в курганах зробили у-

ченим велику прислугу; завдяки їм, ми знаємо яке оружие носили первісні люди, які знаряди знаходилися в їх домах, які були у них похоронні звичаї. Але се ще не все. В многих околицях заховалися і по нині останки домівок і святинь, нагробні пам'ятники, военні укріплення, башти та інші будівлі з прастарих часів. Одні з тих розвалин засипані грубою верствою піску, глини та шутру, другі пишаються на поверхні землі. Сотні віків минуло від тоді, коли люди побудували їх, а вони все ще держаться, як би на пам'ятку потомству. А пам'ятного в них дійсно багато.

Ті розвалини яснійше рисують життя первісного чоловіка; ми довідуємося, де і як він жив, як ставив свою домівку, чим прикрашував її і т. и. По останкам тих часів можемо судити про тодішнє життя, бо пам'ятки глибокої старовини начеб воскресували перед нами життя первісної людини.

Одно особливо цікаве. Показуєся, що домівки, зброя, знаряди, словом всі вироби нинішніх дикунів і первісних людей дуже подібні до себе.

Виходить так, що люди з прастарих віків були дуже схожі на теперішніх дикунів, а сучасні дикуни Австралійці, мешканці Огненної Землі, Бушмени живуть ще і нині так, як жили первісні люди. От чому сучасних дикунів

називають “первісними людьми” і чому по життю нинішніх диких людей ми можемо судити о звичаях і обичаях тих людей, що заселявали землю перед тисячами літ.

III. Печерний чоловік.

Познакомім ся ближше з тим, як жив первісний чоловік. Возьмім спочатку первісних людей Європи то є тих, котрі мешкали на просторах нинішніх німецьких та французьких земель.

Перед нами початок людського життя в Європі — ті часи, коли вперше зявив ся тут чоловік. Він не мав тоді інших домівок крім тих, які дала йому сама природа, а такими мешканнями-криївками були *печери*. Але і печери не легко було здобути тодішньому чоловікові. З часта звірі мали до них претенсії — і поселявали ся в печерах то вовки, то гієні, то великі люті медведі. Тому то прастарим мешканцям Європи приходило ся зводити з тими звірятами борбу, убивати або проганяти їх з печер, щоби самим стати хазяїнами житла.

Так чи сяк здобував чоловік печеру і зимував в ній, а на літо ставив собі шалаш із звірячих скір, подібних до тих, в яких і до нині про-

водять літо північні народи Азії і Америки то є Ескімоси і Самоїди.

Не одно таке житло *печерного чоловіка* — ся назва цілком для него відповідна — заховало ся по нинішній день. Зайдім до одної з печер, а те що знайдемо в ній, розкаже нам по-дрібно про жите-буте свого давного, дикого мешканця. Печера висока і простора, в ній свободно могла помістити ся хочби і велика родина печерного чоловіка.

Дно її усіяне кістками звірят, на котрих полював чоловік, щоби здобути собі поживу. Тут валяють ся кости мамута (волохатого слоня), рена, дикого коня, дика, печерного медведя, зубра, оленя і дикого кота, кости пірнатої дичини і ріжнородних риб. Серед тих костомаш трапляють ся *точені* роги оленя, черепи і нижні щоки медведя, *проверчені* зуби; там дальше останки *паленища* — купа обгорілого обкопченого каменя, уголь, попіл, кусні обгорілого дерева.

А от і *знаряди з каменя і кости* — нескладні камінні ножі, пили з кременя, скребачки, камінні топори, наконечники стріл і копій та кістяні шила, голки і гарпуни.

Що говорить вам та печера і увесь знайдений в ній хлам? Яку картину життя малює перед вами? Чи можете ви представити собі спо-

сіб життя печерного чоловіка? Здається мож,
але для того треба порівняти знайдені предмети

Група азійських Самоїдів.

з подібними знарядями нинішніх дикунів. Таке порівняння допоможе вам зобразити життя печерного чоловіка повнійше і яснійше. І дійсно, знана се річ, що дикуни з острова Цейльона покидають на зиму лісисті рівнини і поселяються в печерах серед скал; таксамо і многим племенам Африки служать печери замість домів, яких вони не вміють будувати.

Дальше камінні знаряди печерного чоловіка дуже схожі на знаряди теперішніх дикунів з Австралії і Огненної Землі, а знайдені в печері кістяні ігли, шила та гарпуни цілком такі, які подobaємо тепер у Ескімосів, Ляпландців і інших північних народів. Отже можемо догадуватися, що і життя печерного чоловіка було схоже на життя нинішніх дикунів.

Перенесім ся думками в ті давно-минулі часи, коли в Німеччині і Франції замість нинішніх Французів і Німців жили *трогльодіти* то є печерні люди.

Перед нами простора печера. При вході лежать великі каменюки, ними затарасовує печерний чоловік вхід до своєї печери на ніч, під час сильних морозів чи небезпеки, — се наче двері. В печері темно — лише невеличку частину освічує огонь, що палає в куті на камінім огнищу. Кругом огня гурток людей. То жінки і діти. На дворі великі морози і тому за-

кутані вони в звірячі шкіри. Одна з жінок порасе коло огнища — певно приготковує обід; друга шие одержу зі шкір. У неї в руках ігла з лебединої кости, кістяне шило, а замість ниток тонкі, скручені жили оленя; ними зшиває вона шкіру. Другі жінки і діти гріють ся біля огня, в печері дим і чад. На землі денде розстелені звірячі шкіри — то їх постелі, а по під стіну по складані різні знаряди необхідні до мисливства і риболовлі — одиноких занять печерного чоловіка.

Про управу землі та годівлю худоби він не має понятя. Жадних домашніх звірів у него нема, нема навіть псів, котрі тільки прислуг віддають чоловікови підчас ловів. Але деж мущини сеї домівки? Чим вони займаються? Їх і ногами і навіть на голові сторчить шкіра з голови медведя, якби яка шапка.

З далека можна би взяти сего мисливця за медведя, що звів ся на задні лапи.

В руках у него довге деревляне коп'є з наконечником із кременя, а через плечі висить великий кремінний ніж і камінний топір.

Другий одітий в шкіру дикого коня; в руках у него лук з тятивою з оленячих жил, а за плечима грубий шкіряний мішок з стрілами, до котрих прикріплені вістря з кременя і кости. Третій в своїм дивнім строю нагадує оленя, на

нім одежа з оленячої шкіри. В руках у него грубезна ломака, котрою він майстерно орудує. У всіх трох повішані на одежи зуби диких конний або щоки диких котів. Що-ж се — прикраса чи талісман, що охороняє від пригод і приносить щастє на ловах?

І нині много дикунів носить намисто з зубів, нанизаних на шнурок, або прикріплює різні звірячі кісточки, думаючи, що вони відвернуть від них нечисту силу, охоронять від слабости, або і принесуть щастє.

Те саме роблять і наші забобонні люди надіваючи на себе щось проти “уроків” і т. п. — В такій одежі, в якій бачили ми наших ловців, можна легко підкрасти ся до звіряти — та справити ся з ним не легко. Приходить ся вживати кола і копія, стріли і топора, а також звичайного каміня. Особливо тяжке польованє на печерного медведя. Найлекше заманити його в закриті галузем ями, а потім забивати на смерть камінєм. За те, як лови вдадуть ся, то печерний чоловік вертає домів тягнучи за собою великого оленя, або обвантажений дрібною дичиною, заяцями, качками, воронами та щурами. Треба наперед здерти з оленя шкіру — що і роблять вони ножами та скребачками, зробленими також з рогів оленя. Тоді тягнуть жінки та діти цілого оленя в печеру і кладуть на плиту.

У всіх лиця задоволені і оживлені в надії смачного обіду. Оден з ловців бере з землі велику

Ведда, мешканець острова Цейльон.

нижню щоку медведя закінчену клом і зачинає розрубувати звіря на части; медведяча щока — дуже добрий інструмент до патрошення та розрізування добичі. Тимчасом другий розрізує жили оленя і випускає кров до начиня — зробленого з черепа якогось звіряти. Таких черепів-горшків в печері кілька, треба їх на воду та на свіжу кров, що вважає ся в печері дуже смачною стравою.

Вкінці добича розділена на части і сім'я печерного чоловіка бере ся до їди. Наперед розкривають череп та внідають мозок — також великий присмак. А як мясо відділене від кости, то всі хапають за великі кости, розбивають їх і висисають шпик (кістяний мозок). Але правдивого обіду ще не було. Готують його жінки. Накладають на розжарену плиту кавалки мяса і сбертають його тонкими, острими кістками. Всі чекають на смачну печеню, а кому не стає терпцю ждати, то ріже собі тимчасом по кусневи сирого мяса. Наївши ся доволі наші “трогльодіти” сплять, а попіспавши опять їдять або знова збирають ся на лови чи на рибу.

Риболовля — то улюблене занятє печерного чоловіка. До того має він гарпуни, остроги та гачки — все з кости або рога.

Так на мисливстві, риболовлю, боротьбі з дикими звірятами, на їді і приладжуванню всяких потрібних знарядів сходило життя печерного чоловіка. Невеселе було те життя! Невпинна боротьба з природою, цілковите неуміння числити ся з її силами, життя в бруді і задусі печери — щож тут, веселого? Печера — бачиш — захист непевний; нині вона твоя, а завтра дивишся — присвоїв собі її печерний медвідь чи гієна та ще і дітий твоїх поїв. Лови — також непевне средство прожитку. Часом ситий, а часом хоч вовком вий із голоду. А хатна обстановка печерного чоловіка, а смішна та неvigідна його одежа? А ті нужденні відламки креміння, котрі служать йому і замість ножів і замість стріл та копій? Біда тай тільки...

IV. Камінний вік.

Ми довідали ся, що печерний чоловік готовив свої знаряди і оружє переважно з каменя; о металах, міді і залізі він не мав ще жадного поняття. Від часів печерного чоловіка минуло много століть доки чоловік додумав ся виробляти ті предмети з металів. Цілий той час, в яким люди вживали камінних знарядів називає ся *камінним віком*. Печерний чоловік був отже чоловіком камінного віку, однак сей камінний вік ді-

лить ся на: *старий* камінний вік і *новий* камінний вік. Печерний чоловік жив в *старім*, давнійшій віці. Його камінні знаряди оброблені дуже грубо і цілком не відзначають ся красою, се по prostu відподно облупані відламки крем'я. Пізнійше в *новім* камінній віці виробляли люди різні предмети більше *штудерно*; вони вигладжували їх і обточували та старали ся надати їм не лиш більше практичності але і більше краси. Чоловік нового камінного віку стояв висше від першого не лише за-для способу вироблювання знарядів. Правда і він за приміром свого попередника часто поселявався в печерах, але треба припускати, що він умів уже будувати домівки із дерева, кам'я, торфу і інших матеріалів. На жаль наука покищо мало знає про ті будівлі; за те до наших часів доховали ся розвалини могил і склепінь, в котрих люди ново-камінного віку хоронили своїх померлих, заховали ся кургани з камінними гробницями, а навіть великанські пам'ятники, корті ставлено в ті часи над могилами вождів.

Внутрі таких гробниць, курганів і склепінь знаходжено людські кістяки, а біля кістяків різнородне оружє і домашні начиня. Коли приглянути ся тим предметам сейчас видно як далеко поступив наперед чоловік того часу в по-

рівнанню з троґльодітом. Ножі, пили, долота, топори, наконечники стріл і копій — всьо зроблене більше майстерно і гарно вигладжене. Серед знарядів лучають ся вже і черепки глиняної посуду, а часом і цілі начиня з випалюваної глини.

Де́котрі з тих начинь зроблені дуже гарно, хоч видно, що роблені вони в руках; гончарський круг, при помочи котрого тепер виробляють глиняну посуду, ще не був тоді звісний.

Коли істнували тоді горшки з випалюваної глини то треба припускати, що чоловік нового камінного віку умів вже варити страви, що не мож сказати про печерних людей, котрі, як ми чули вже, припікали мясо на камінних плитах, або прямо в попелі.

В гробницях нового камінного віку знайдено і ріжні предмети прикраси, як пацьорки, намиста, зроблені з янтаря (бурштину) і агату, кости або проверчених зубів ріжної звірини. Цікаве те, що находить ся багато зубів із собак. Видко, що в ту пору пес став ся вже домашнім звір'ятем. Спочатку помагав він чоловікови на ловах, а при кінци ново-камінного віку мав і нові обовязки: стеречи стада домашних звірят, бо в ті часи успів вже чоловік заосмотрити ся помічними звір'ятами — у него була рогата худоба, свині, а навіть, як припускають і коні.

Великі нагробні пам'ятники з великанських каменів відкривають нам дещо нового з життя тих людей. Щоби поставити такий пам'ятник, треба було спільної праці многих людей.

Чи-ж міг печерний чоловік-бродяга поставити щось подібного? Здається, що під ту пору, як первісні люди псчали здвигати кургани і пам'ятники над могилами своїх співплемінників, жили вже громадно, а їх організованими громадами управляли якісь патріярхи — старшини чи вожди.

В поодиноких племенах були вже звичаї і порядки, яких всі співплемінники мусіли придержувати ся і виконувати. Які були ті порядки — трудно тепер сказати.

Тепер хочу розказати вам те, що є звісне про життя наших предків то є тих людей, котрі замешкували простір нинішньої України і Росії. На берегах Дніпра, Волги, Оки і інших рік знайдено в наносних покладах останки камінних та кістяних знарядів і начинь печерного чоловіка, а викопки з декстрих місцевостей полтавської та володимирської губерній показують, що тут на Україні були найстарші людські оселі. Давні то вже часи. В ту пору на Руси було так зимно, як тепер в північній Європі, або в Сибірі. Дикий кабан, північний олень, печерний медвідь і волохатий слонь-мамут — от това-

риство, з яким приходило ся жити нашому предкові. На них він полював, одягав ся їх шкірами та живив ся їх мясом тай від них таки поживав часто смерті. Убоге і незавидне було його життя. Домашних звірят ще не мав, а ціле його життя проходило на мисливстві, риболовли та готовленю знарядів. Та і в тім не відзначав ся він особливим талантом. Його кремінні знаряди так само незугарні як знаряди печерних людей Франції чи Німеччини. Найрадіше поселялися тоді люди в ярах, близько води і близько лісів, повних диких звірів та там де знаходив ся креміль, потрібний на знаряди. Минали сотки, а навіть тисячі літ і надходила нова доба — *ново-камінний вік* з гладженими камінними знарядями. Але він не відразу настав, бо в природі все поступає поволи, без наглих перемін. Люди по давньому перебували в таких місцевостях, де можна було займатися мисливством та риболовлею.

Великі звірі — мамут і носоріг подибували ся чимраз рідше та за те кабанів, медведів, вовків і турів було по давньому — багато. На них то полював чоловік новокамінної доби та приносив з ловів щораз то більше добичі, бо мисливські знаряди трохи поліпшили ся. Свої ножі, топори, копія та стріли почали люди чимраз стараннійше оббивати, а навіть обтісувати і об-

точувати. Рибацькі снасти — острогу та вудку виробляли також майстернійше, а крім того появили ся сіти і скірянні човники, тож річ ясна, що мож було займатися рибацтвом з більшим успіхом.

Та се ще не все: прибуло дещо нового і до хатної посуду, бо чоловік придумував спосіб ліпити глиняні горшки. Що то були за горшки — не тяжко уявити собі. А зрештою і уявити не треба, можна поглянути, бо між викопками з тих часів лучають ся глиняні черепки, а навіть ціла посуда. Посуда та зроблена невміло, кривобока і зле випалена, хоч видно, що майстер хотів зробити її як найгарнійше і прикрашував навіть ямочками та цяточками. Хоч горшки були незугарні, але робили своє; в них держали воду, а може вже і страву вміли варити.

А тимчасом роки минали за роками і новий новокамінний вік щораз більше відрізняв ся від старого. Як много всяких змін! Житє первісного чоловіка пішло так дуже наперед! В порівнаню до печерного чоловіка він виглядає і багатшим і сміливійшим і красшим. Свої знаряди та оружє не виробляє лише з крем'я, а уживає і иншого матеріялу прим. лисківця, лука і т. п. Знаряди стають щораз більше вигладжені і пригідні до роботи. Дотепер знані знаряди стають все ріжнороднійші, а до них

долучають ся нові як камінь до розтираня зерна, мотика, точило. З часом навчив ся чоловік вертіти камінь, а провертівши камінний топір чи мотику дороблював до неї держало тай то не все по просту, часом з узорами. Йому вже замало мати вигідні і зручні знаряди, він хоче, щоби вони були і гарні. Для того і вирізує він на топорищу голову медведя, північного оленя (рена) і т. п.

Замилуване до прикрас постійно розвиває ся. Погляньмо лише на глиняне начинє, воно зроблене далеко гарнійше як передтим; і форма його більше правильна і узорі красні та ріжнороднійші. В вільні хвилі займав ся чоловік ново-камінної доби різьбою на дереві і кості і виробом різних дрібничок. Ковтки, перстені, кістяні та камінні пацьорки і фігурки з кости і глини знаходять ся поміж домашніми знарядями мешканця новокамінної доби. На просторах України повикопувано багато предметів з тої доби.

Але ви спитаєте, чим займав ся тодішній чоловік щоденно, як промишляв, щоби прожити на божім світі? Занимав ся мисливством та рибацтвом як і давнійше. Трудно сказати чи займав ся він вже скотарством чи ні; учені кажуть, що домашні звірята, особливо рогата худоба появили ся у чоловіка аж при кінці ново-

камінної доби. Певне лише те, що в ті часи були вже бодай в деяких околицях домашні пси і то дві породи, малі і великі.

Ще тяжше рішити друге питанє: чи занимали ся мешканці України в новокамінній добі рільництвом чи ні? Правдоподібнійше, що ні. Правда, що серед тодішних знарядів знаходить ся сапа (мотика), але її уживали правдоподібно до викопуваня диких корінїв, котрими живили ся; був і камінь до розтираня зєрна, однак ним могли дробити насїне якихось диких ростин. От і все найважнійше з життя чоловіка ново-камінної доби. Як же далеко стоять від нас люди камінної доби! Вони чужі для нас так зі способу життя як і зі способу думаня. А все таки як заглянемо між нинішних дикунів то побачимо, що там до нині панує камінний вік. Який небудь Австралїєць, мешканець Огненної Землі чи Ескімос мало чим ріжнить ся від чоловіка ново-камінної доби. Так само ведуть вони кочівниче житє, не мають хат, а мешкають в лісах під голим небом, в печерах та яскинях, в щілинах скал. Ходять вони або цілком голі, або в звірячих скірах, живуть з мисливства і риболовства, а знаряди роблять з каміня та кости. Словом начеб стояли перед нами люди камінної доби. Видно, що ся доба ще не скінчила ся на землі. У одних народів вона вже давно ми-

нула і видає ся тепер їм дивною, а другі власне доживають її.

V. Люди бронзової і залізної доби.

По камінній настала *бронзова доба*, а кілька століть опісля настала і *залізна доба*. Такими назвами означають той час, коли чоловік почав виробляти знаряди вже не з каменя, а з *бронзи* і *заліза*. Однак справа не мала ся так, будьто би камінна доба нагло перестала існувати, а її місце заняла бронзова доба. Протівно, зміна камінних знарядів на бронзові, а потім на залізні ішла поступенно і поволи, довершувала ся протягом цілих віків.

Першим металем, з яким познайомили ся наші далекі предки, було очевидно *золото*. Знали його вже в камінній добі. Але сего металю знаходили так мало, що могли виробляти з него лише деякі прикраси і то дуже рідко.

Пізнійше зачали уживати *міді* і виробляли з неї не лише прикраси, але і деякі знаряди. Побіч камінних знарядів почали появляти ся мідяні топори, молотки та стріли. Але мідь показала ся не зовсім практичним матеріалом; се металъ досить м'який і легко стирає ся. Нове відкритє вивело первісного чоловіка з трудного положеня. Він найшов олово.

І сей металъ сам про себе нездалий до виробу начиня. Спробували стопити його з мідєю і сплав показав ся дуже добрим. Два мягкі метали: олово і мідь перетоплені разом дали знаменитий, твердий і рівночасно дуже легкий до оброблення матеріал. То власне називає ся *бронза*. Почали виливати і кувати з неї різнородні оружа, знаряди та прикраси і загалом всякі предмети потрібні чоловікови в житю. З часом бронзові вироби дуже розповсюднили ся. Однак закоріненна привичка давних віків держала ся ще серед тодішніх людей. Рівночасно з бронзовими виробами попадали ся де-не-де топори з гладженого каменя, або наконечники стріл з кременя, кости і міді. З часом стрічали ся і вони чимраз рідше — бронза заступила їх цілком. Згодом відкрив чоловік і *зелізо* та впав на думку виробляти з него різні предмети.

Появили ся *зелізні* топори, копії і ножі. З часом переконали ся, що *зелізо* металъ більше пригідний і практичний як *бронза* і почали виробляти щораз більше *зелізних* предметів. Бронзові і *зелізні* предмети мали однаковий успіх: і тих і других було досить багато. Здавало ся що *бронза* з *зелізом* борбу провадять, чия, мовляв, візьме верх, хто кого переможе. І стало ся так, як і повинно було стати ся, що *зелізо*

Патагонець, мешканець полудневої частини Бразилії.

вийшло з тої боротьби побідно і виперло бронзу на послідний плян. *Бронзово-зелізна доба* замінила ся на *добу зелізну*.

Де і коли зачали люди в перше вживати міді, бронзу, зеліза — поки що не знати докладно.

Напевно знають лиш то, що в *ріжних краях і у ріжних народів* зміняла ся *камінна доба на бронзову, а бронзова на зелізну не в оден час*. В Єгипті наприклад, вже на шість тисяч літ перед Рождеством Христа*) знали, що то таке бронза. Значить, що камінний вік вже кінчив ся тоді в Єгипті. А щож робили тоді по інших частинах землі, хочби в Західній Європі, або у нас? У нас і в Західній Європі панував тоді печерний чоловік, або що найбільше чоловік новокамінної доби. У нас була ще камінна доба навіть і тоді, як в Єгипті вже знали зелізо, а відкрили його не пізнійше як чотири тисячі п'ятсот літ до уродження Христа то є 6400 літ тому, бо ж від уродження Христа 1900, а як додати $1900 + 4500$ буде 6400 літ.

Всі учені кажуть, що камінна доба в Європі закінчила ся найскорше на полудни то є в I-

*) Значить більше, як 7900 літ тому в зад; від уродження Христа до нині більше як 1900 літ а бронзу знали в Єгипті 6000 перед уродженєм Хр., отже $6000 + 1900 = 7900$.

талії і Греції. І коли в тих краях була вже бронзова доба, в Середній Європі знали лише камінні знаряди; ще довше задержала ся камінна доба на далекій півночі.

Так само було і з залізною добою. Під ту пору, як мешканець полудневої Європи, старинний *Грек* вимахував зброєю з заліза, а на заході первісний чоловік *Німеччини і Франції* вже попрощав ся з камінними знарядями і почав обробляти бронзу — під ту саму пору по рівнинах і лісах теперішньої України і Росії бродили дикі племена, озброєні кремінними топорами і стрілами з кости; припускають, що залізний вік почав ся тут не скорше, як 800 літ перед уродженєм Христа, отже $1900 + 800 = 2700$ літ тому.

До річи буде згадати, що на Русі не було осібної бронзової доби. Тут по камінній добі, кажуть учені, настала відразу залізна. Річ в тім, що в курганах, розкиданих в більшім числі на Україні і Росії знаходять ся переважно залізні предмети, а в старших самі камінні; бронзові вироби знаходять ся дуже а дуже рідко. Се і насуває думку, що мешканець тодішньої Русі перейшов відразу від камінних знарядів до залізних.

Не будемо подрібно описувати життя-буття людий бронзової і залізної доби. Треба розказати лиш то, що найцікавійше.

З чого-ж і як судити про життя тодішніх людий? Очевидно, що так, як судили ми про людий камінної доби

Учені відкрили і розкопали багато нагробних могил і гробниць з часів бронзової доби. В тих гробницях знайдено множество різнородних предметів з бронзи. З них приходить ся судити про життя і обичаї тодішніх людий.

Передовсім знаходили в таких могилах курганах обгорілі та обсмалені людські кости. Се кости покійника, тіло його спалили, бо у людий бронзової доби був звичай палити трупи померших.

Кости, старанно обчищені від попелу і вугля знаходять ся звичайно в начиню з лихо випаленої глини. Побіч костий зброя покійника: гарний, вилитий з бронзи, меч в деревляній обтягнутій шкірою похві, рукоять прикрашена янтаром (бурштином) і якоюсь блискучою чорною смолою. Крім меча знаходжено і инше оруже: копії з бронзовими наконечниками і бронзові сокири. Часом лежать порозкидунані бронзові прикраси: перстені, гудзики, спряшки від поясів, ланцюшки з бренькачами. Отже бачимо, що в гробницях знаходять ся різнород-

ні бронзові предмети; всі вони зроблені дуже гарно і майстерно. Людям ново-камінної доби ще і не снило ся про такі річи.

Коли старанно приглядати ся викопам гробниць, то перш усього впадає в очи множество ріжнородної глиняної посуди. Горшки, миски, чаші і вази зроблені з більшим смаком і стараннійше, як у людей новокамінної доби. Майже всі прикрашені узорами, часом ріжнобарвними. Все се робили руками, бо люди бронзової так як і камінної доби не знали ще гончарського круга*).

В деяких гробницях знайдено *кінську упряж* прикрашену бронзою, в інших бронзові вудиці, а навіть серп і ручні жорна із каменя. Знайдено також різблене бронзове ведро, на яким вирізбив майстер цілий ряд ріжнородних фігур. Сі фігури представляють жите людей того часу: лови, управу землі, релігійні і воєнні походи, пированє при співі і звуках інструментів.

Зберім тепер в цілість все те, на що вказують могильні викопки, а стануть перед нами звичаї і обичаї тодішніх людей.

Люди сі лучили ся вже в більші *гурти-пле-*

*) Гончарський круг зачали уживати деякі народи при кінци бронзової доби, інші в залізній.

мена і мали своїх начальників. Вони занималися скотарством і рільництвом, любили мисливство і рибальство, ходили на *воєнні походи*; в порівнянню до печерного чоловіка з камінної доби жили багато і вигідно; в домівках знаходилося багато бронзових предметів, яка-така хатна обстановка. Гончарство було у них досить розвинене, так само як і штука вироблювання ріжних прикрас з золота, міді і бронзи; вони уряджували торжества і мали якусь релігію, котра приказувала їм хоронити, або палити мерців на кострах та ставити гробниці і сипати нагробні могили.

Як далеко зайшли вже люди з того часу, коли царила камінна доба!

Щож приніс людям залізний вік? Передовсім — цілний ряд залізних знарядів і оружа і се головне, бо дало чоловікові більшу владу над природою, над звірятами і над другими ворожими племенами.

VI. Будівлі на палях.

Щоби образ життя первісних людей був більше повний, розкажу дещо про мешканців селищ збудованих на палях.

Щож то за будівлі на палях і чим відрізняються вони від звичайних?

Деякі сучасні дикі народи Африки і Південної Америки ставлять свої домівки на воді.

Ескімо — мешканець підбігунових країн.

В тій ціли вбивають в дно озера недалеко від берега палі; на палях кладуть деревляний поміст, а на ній зносять хатину. Такі то будівлі звуться озерними, або “будівлями на палях”.

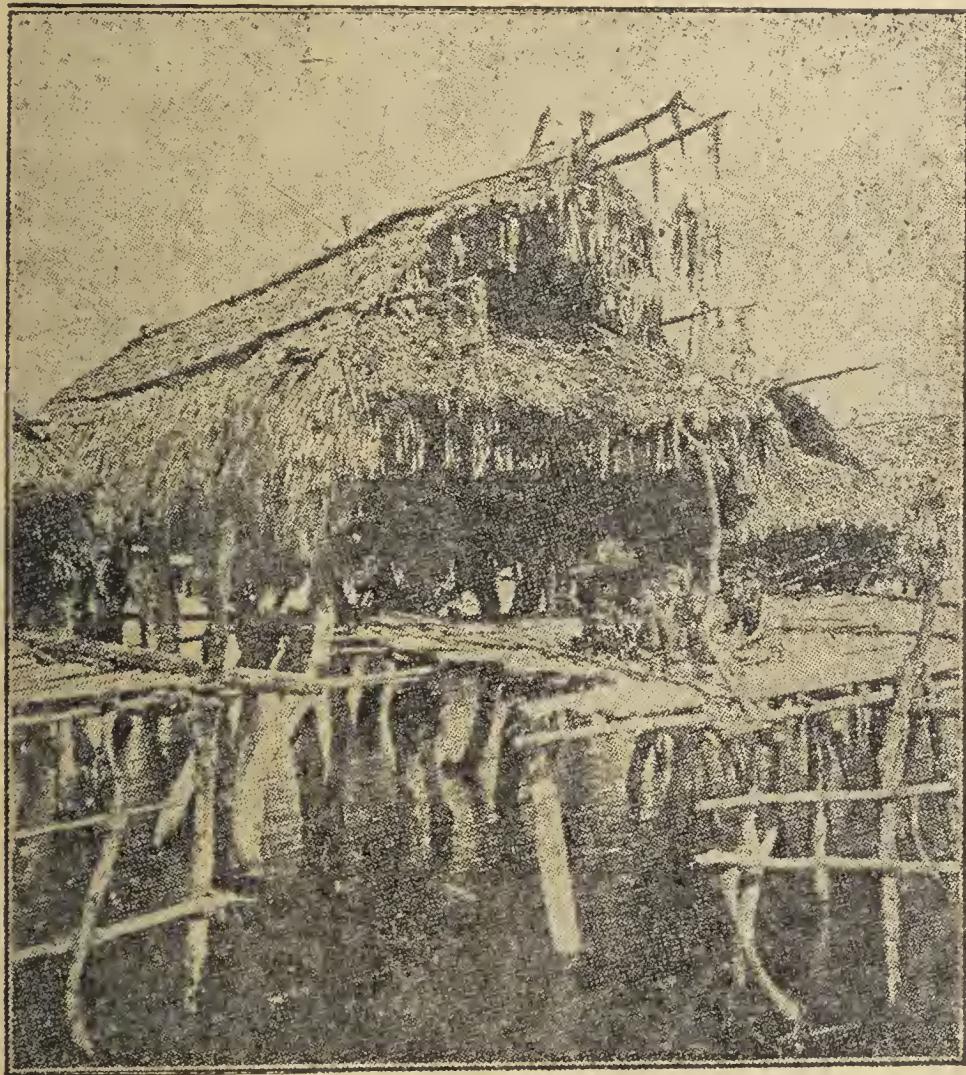
Швайцарія, невеличка європейська держава, має дуже багато озер.

В 1853 р. по сухій зимі, понизився рівень води в многих швайцарських озерах, тому що ріки, котрі наводнювали ті озера, стали в наслідок посухи мілкими і достарчали менше води. Показалося вздовж берегів дно озера. Робітники, будуючи в тих місцях памул, наткнулися на цілу масу глибоко повбиваних палів. Палі були зроблені з дубового, букового, соснового або березового дерева. Ся знахідка зацікавила учених. Почався цілий ряд розкопок на тих побережах. Розкопки ішли успішно, число нахідок зростало і завдяки тим нахідкам, життя минулих літ зарисовувалося все яркійше і повнійше, словом, якби воскресала стара давнина.

Знайшлися не лише окремі, на пів розвалені домівки, але і розвалини присілків, а навіть цілих сіл і містечок, котрі колись стояли серед води на палях, повбиваних в дна озер і в багна.

Коли судити по зброї і домашнім начинню знайденим в часі розкопок то показується, що одні з тих будівель походять з камінної доби, другі належать до бронзової, а треті до залізної.

Так отже з озерних селищ, розкинутих по берегах різних озер показала ся в цілій повноті історія первісного населеня Швейцарії.

Будівлі на палях, построєні дикунми острова
Нова Гвінея.

Колиб ми жили підчас камінної доби, в ту пору як клали хати на палях, то зближивши ся

до одного з швайцарських озер, ми певно побачилиб такий вид: Озеро лежить в гірській околиці, окружене прастарим лісом-гущавиною, котрий аж кишить від дикої звірини; жити в такому сусідстві — не дуже мило. От чому первісний чоловік уважав за розумнійше будувати ся на воді, а не на суші: все таки тут безпечніше.

На 30—40 сажнів від берега розсіло ся селище на палях; в ній з двіста окремих хатин. Зроблені вони із прутя, обмазані глиною і криті соломою чи шуваром; стоять на деревлянім помості кладенім на палях і мають округлу, або чотирокутну форму.

Від селища до берега тягнуть ся зводжені містки, котрі на ніч здіймали ся. Межи хатами кошари для освоєних звірят.

Кількож то труду коштувало збудованє такого селища! Трудно було рубати ліс на палі, а потім вбивати їх в дно озер. Бож приходило ся рубати дерево камінними топорами. Добре було людям новокамінної доби, бо вони мали бодай ostrі, добре виточені камінні топори з топоріщами, а первісний чоловік мусів вдоволяти ся грубо-оббитими камінними сокирами.

Як-жеж виглядають ті хати? Нескладно збиті, низькі двері провадять до середини. Обстановка в хатчині не особлива, але всеж ріжнородна в порівнаню з тим, що бачили ми в домів-

ці печерного чоловіка Німеччини, Франції чи Руси. В куті хатчини камінне огнище, на котрім вічно тліє огонь. Недалеко від огнища нескладний деревляний стіл, а коло него ковбиці, або яка-така незугарна лава. На столі стоїть трохи глиняної та деревляної посуду. Між де-

Передісторична печера в Дордось у Франції, в якій ще й нині мешкають люди.

ревляною посудом стрічаємо черпаки з ручками і ложки. Аж дивно, що і то мож бул виробити при помочи таких немудрих знарядів, як кремінний ніж, камінний молоток та долото з кости. На одній зі стін видніє всьо то знаряде, різної форми і величини з рукоятками з о-

леннячого рога. Тут же лежать в куті різні господарські знаряди: мотика, топір, довбенка, ручні жорна до дроблення зерна, камінна ступа і гарпуни з кости і рога. На другій стіні розвішена зброя: копіє, кістяні кинжали, лук з стрілами.

Загляньмо тепер до комори. Тут всякі припаси; скірянні міхи наповнені зерном, пшеницею, купи сирої і сушеної риби, диких груш і яблук, житом, ячменем. Але крім мішків стоять ще їдомі корені і т. и.

Перед хатою розвішена сіть, а на воді при краю деревляного помоста лодка видовбана з грубого кльоца. Таке хазяйство і домашні скарби мешканців водних селищ. Камінні знаряди і зброя та одіж зі шкір свідчать, що се люди камінної доби. Але вони не бродяги-мисливці, не беззахисні кочовики промишляючі на себе мисливством та риболовлею, а осілі горожани селищ.

Се осілий народ, хоч і займає ся головно скотарством. Вже перші оснувателі будівель на палях на швайцарських озерах з часів камінної доби були по суті скотарським народом і мали всілякі домашні звірята.

Були у них коні, вівці, кози, корови, свині і собаки. Але вони трудили ся також управою землі, знали і сіяли різні роди збіжа. Крім то-

“Добо” або будівля на дереві для незамужніх жінок.

го займали ся мисливством і риболовлею та вживали плодів диких рослин.

Пригляньмо ся другим селищам з бронзової доби. Мешканя деревляні, просторнійші, більше тревалі і гарнійші від тих глиняних ліпнянок, в котрих коротав свій вік чоловік камінної доби.

Обстановка далеко багатша і різнороднійша. Видко, що мешканці о много випередили своїх предків в ремеслах, в обичаях і загалом в цілім складі життя. Камінних знарядів вже не знайдете, їх місце заняла бронза. Тодішні Швайцарці дуже вміло виробляли бронзові знаряди, посуду і прикраси. Які гарні у них мечі і ножі, або нараменники, ковки і спряжки. А глиняну посуду і рівнати не мож з тяжкими і незугарними горшками камінної доби. Видко, що мешканці надводних будівель з бронзової доби жили багато і мали не лише предмети конечно потрібні, а і різні прикраси, предмети рідкості. Маємо на думці багатших людей, бо бідаки і тоді вже були і жили много гірше від богачів.

Між різнородними дрібничками-прикрасами стрічають ся з рідка зелізні предмети. Їх ціннили на рівні з золотими. Очевидно, що зелізо було в ту пору вже звісне, але було його так

мало і з таким трудом видобуте, що мало таку цїну як золото.

Група молодих мушин Сіяр острова Нова Гвінея.

З часом обставини змінили ся і по бронзовій настала зелізна доба. Зеліза стали вживати на всякі знаряди праці і до домашнього ужитку, а з бронзи робили прикраси, так, як і тепер у нас. Гарні свічники, лампи, хрести роблять з бронзи, а плуги і сокири з зеліза.

Щоби скінчити про чоловіка надводних селищ згадаю ще кілька слів про його одежу. Поруч одежі зі шкір стрічаємо одіж із грубого льняного полотна. Отже первісний Швайцарець і на сїм поли зробив великі успіхи:

Щож ми довідали ся і що нового дало нам оповіданє про будівлі на палях?

Пізнали ми передовсїм, що первісна культура кожного народу починала ся камінною добою, за котрою майже все ішла доба бронзова, а відтак зелізна.

Історія первісних людей Швайцарії потверджує все то як найліпше. Розкопки на берегах швайцарських озер дуже наглядно показують, що колись, тисячі лїт тому назад, населенє Швайцарії переживало камінну добу, котра змінила ся на бронзову, а в тих самих місцях, де люди вживали бронзових предметів, появили ся пізнійше-зелізнї.

Потім довідали ся ми, що камінна доба наставала в ріжних країнах не рівночасно і тя-

гнула ся у поодиноких народів не" однакове число віків.

Підчас того як в одній країні панувала виключно залізна доба, в другій бронзова лише що зачинала ся, а мешканці третьої все ще вживали лиш кремінних та кістяних знарядів.

Вкінці довідали ся ми ще, що камінна доба, так само як бронзова або залізна в різних краях і народів проходила не однаково. Не мож сказати, щоби всі народи камінної доби були виключно народом мисливським і не мали жадного поняття про скотарство або управу рілі.

Правда, кожний нарід зачинав від того, що займав ся ловами на звірів і риб і так себе годував, але пізнійше жите одних різнило ся від жителя других. У одних підчас камінної доби не було жадних домашніх звірят, другі знова успіли вже привчити собаку і розвести рогату худобу, а треті занимали ся не лише скотарством, але і рільництвом.

VII. Оселі і будівлі у сучасних дикунів.

Все, що говорило ся дотепер про первісного чоловіка, цілком не вистарчає, щоби можна судити про його жите і звичаї.

Яке-ж було його родинне і громадське жите?

Як обходив ся він з своїми родичами, жінкою, дітьми? В що вірив і кому поклоняв ся? До кого молив ся і приносив жертви? Як поясняв він собі такі явища природи, як грім, блискавка, землетрясенє, буря, вихор, затьміне сонця і місяця? Що думав він про жите і смерть, про душу і безсмертність? Питань, як бачите — ціла копа, а пам'ятники старої минувшости, або цілком мовчать, або відповідають на то коротко і не ясно.

Раді-нераді мусимо приглянути ся життю сучасних дикунів. Таж такими дикунами були і ті люди, що жили в камінній добі. Значить, що жите нинішніх дикунів розкаже нам много такого, чого не говорять старинні пам'ятники.

Погляньмо де і як живуть теперішні дикуни. Таж знати се — річ цікава.

Між дикими племенами є і такі бездомні скитальці, котрі не ставлять собі жадних домівок. Ніч проводять де небудь в лісі під голим небом, або шукають криївок під навислою скелею чи то в печері. Так приміром дикуни з декотрих островів Великого Окéану ідуть ночувати на морський беріг, де вони під якоюсь навислою скалою випорпують в піску яму на леґовиско, а чорноскірі Бушмени, мешканці Африки, криють ся по гірських печерах.

Австралійський тубилець з жінкою і матір'ю.

Найпростішою домівкою, яку ставить собі дикун, є шалаш з галузя. Такий шалаш то скорше заслона від вітру як правдиве мешкане. Така заслона повинна охороняти від вітру і дощу огонь; огонь кождий дикун високо цїнить, бо приходить ся його добувати з великим трудом. В роскішних лісах Бразилії, де так багато великолистних пальм, ослонює дикун розложений огонь заслоною довгою на кілька стїп, зробленою з пальмового листя. А в Астралії роблять дикуни такі загородки з повтиканих в землю галузок дерев або кори. З часом додумали ся дикуни, що як поставити заслону з великого пальмового листя в округлім видї, а вершки нагнути і пов'язувати, то можна і самому сховати ся перед дощем чи бурею.

Так повставали у деяких народів перші мешканя — колиби, що хоч і були нетревалі і не вигідні, зроблені з листя чи кори, але все таки були яким таким захистом. Такі колиби стрічаємо у дикунів Америки, Африки і Австралії.

Убога хатчина мешканця Огненної Землі (в полудневій Америці) поставлена в півкруг з жердок і галузя, повтиканого в землю. А знова одно індійське племя робить свої “вігвами” з галузя, а з верха обкладає корою. Інше індійське племя робить свої шалаші тревалїйше;

колибу збиту з грубих палів обмазують глиною, або обкладають дернем. А мешканє ще иншого індійського племені і не виглядає на сталє мешканє, а скорше на движимє шатро — похоже на те, яке жовніри розпинають в часї маневрів. Таке шатро складає ся з дручків, обтягнених зверха рогожою, або скірою з буйволів. І так деякі дикуни ставлять лише заслони від вітру, инші партачать які такі колиби, а ще инші додумали ся робити шалаші та движимі шатра.

Річ ясна, що всі ті домівки мало тревалі; зрештою зрозуміло чому так. Кладуть їх такі племена, що ведуть кочівниче житє. Сьогодні вони тут, а завтра дивиш ся, а вони полишали свої колиби і потягли в иншу околицю в погоні за добичею чи за ворогом. Виходить, що їм і не треба добрих, тревалих будинків, тому і не навчили ся вони ліпше ставити свої домівки.

Ті дикі племена, що не кочують, а ведуть осіле житє, мають будинки не раз і не гірші від наших старих, сільських хат. Осіле житє провадять найбільше розвиті дикуни. До таких належать деякі червоноскірі індійські племена, що ще в минулім століттю заселявали Америку, а тепер майже вимерли.

Сі племена клали собі чотирокутні, деревляні хати. Ставили їх із деревляних ковбиць і по-

перечних бальків і покривали липовою корою. В одній зі стін був отвір, заслонений корою, замість дверей.

Насеред хати безнастанно горів огонь, а дим виходив через отвір в стрісі — так якби у нас в курних хатах. Кругом огнища не високо від землі були поприбивані дошки, на котрих сиділи і спали. На ніч застелювали ті дошки шкірами або рогожами. А як котрий Індіянин наплів багато рогож, або настріляв багато буйволів чи иншої великої звірини, то і цілу хату вибивав шкірами або рогожами.

В тих околицях де нема ліса, кладуть дикупи свої домівки з каменя, або ліплять з глини і дерня. Так роблять свої хати прим. Австралійці, накладуть каміня, нічим не зліпляючи його, прикривають з верха чим попаде і є вже ціла нехитра будівля.

Вкінці декотрі дикі племена Африки, полудневої Америки і таких великих островів, як Борнео і Нова Гвінея будують свої мешканя на воді, так як первісні мешканці з над озер Швайцарії. Напів дикі народи далекої Півночі: Ескімоси, Японці, Чукчі і Самоїди роблять свої ліпанки не з глини — а з снігу, або кладуть хати із брил леду. З середини вибивають таке мешканє шкірами білих медведів, фок або мор-

Мужчина племені Воркай з над ріки Гілберт в Австралії.

жів і вистеляють мохом. Посеред снігової ліп'янки стоїть кілька каменів, на котрих горить ватра, а часом і того нема, то доводить ся класти огонь — просто на леді.

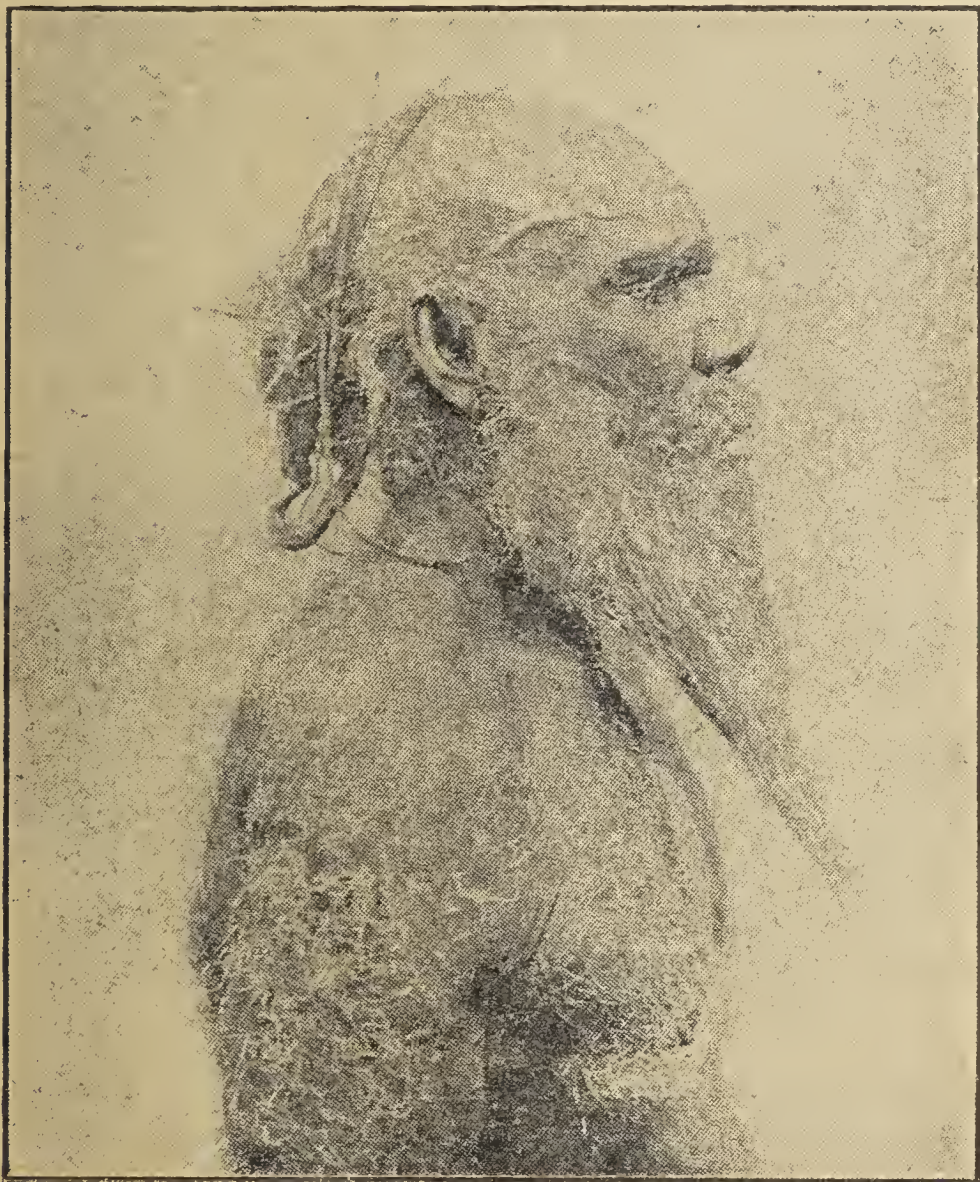
Нам здавало би ся, що там мусить бути трошки зимно; може і вони воліли би трохи тепліше, але з чого зроблять ліпшу хату, коли задля зимна там не ростуть дерева, а каміне хоч і єдесь в землі, то глибоко під вічним снігом і льдом.

Нема потреби говорити про всі роди домівок, які ставлять собі дикуни. І того, що вичислено досить, щоби знати як мешкають дикі люди. А знаючи се можемо собі представити, як жили наші предки много століть тому.

З того часу, як чоловік научив ся добувати огонь і поняв яке то велике добро мати його все під руками, зачав дуже зберігати огонь. В печері чи хатині, в шалаши чи на отвертім воздусі — всюди мусів первісний чоловік журити ся і думати про огонь. Щоби не дати вітрови чи дощеві гасити огонь, зачав він — так як теперішні дикуни — ставити заслони з листя і галузя. Ті заслони перетворили ся з часом в колиби, а далі в шалаші і хати.

Про огонь мали дбати звичайно жінки. І нині майже у всіх диких племен клопочуть ся тим

жінки. Мушчини майже увесь день проводять поза домом: полюють на звірів, ходять ловити рибу, або воюють з ворожими племенами. А жінка лишає ся дома і веде своє хазяйство.

Австралійський тубилець племени Арунта в старшій віці.

Найбільшим клопотом було допильнувати огонь, аби ніколи не згас.

Правдоподібно жінка придумала ставити заслони коло огню. Потім зачала робити ті заслони виспі і ширші, щоби не лише огонь але і себе та діти охоронити перед вітром і дощем. Вона, а не мужчина, почала ставити колиби і шалаші. Вона відкрила штуку ставити домівки і робила їх доти, доки мужчина не уважав потрібним помочти її, а потім не взяв сего не себе.

Хто кладе шалаші у нинішніх диких племен Африки? Жінки. Хто ставить зимові мешкання у Ескімосів та розпинає скірянні шатра у Індіян? Також жінка. А хто розставляє і збиває кібітку (юрту) у напів диких кочовиків Кіргізів? Все жінки. Так є у теперішніх диких людей, так було і у наших далеких предків, як вони лише що дійшли до тої думки, щоби ставити домівки самим, а не конче шукати природної криївки, ями чи печери.

А як так, то безперечно, що жінка зробила людству велику прислугу. Штука будівнича — то діло її рук.

VIII. Як дикі люди прикрашують ся?

Люди камінної і бронзової доби любили прикрашувати свою зброю і носили різні прикра-

си: пацьорки, нараменники, перстені. Нинішні дикуни ще більше дбають про прикраси. Смаки у різних диких племен різні і кожде з них по своєму розуміє, що красне, а що ні.

Чорноскірий думає, що найкрасша краска лица — чорна; на його думку білоскірий Європейець мало чим різниться від малпи, або чорта. Чорта представляє він собі білим, а не чорним, як уявляємо собі ми. Червоноскірий Індіанин думає, що і біла і чорна краска лица не гарна, а червоно-бура шкіра — от то дійсно краса!

Шатро Індіян Полудневої Африки.

Безбородий Маляєць, мешканець Маляйського півострова, що лежить в Індійським океані, уважає бородатих людей видами; а бородатий Австралієць гордиться своєю бородою та цінить її високо і не розуміє, як можна вважати

гарними безбородих людей. Словом — кождий розуміє красу на свій лад. Але мало того. Кождий дикун не вдоволяє ся тим, що дала йому природа, а старає ся по своєму прикрасити.

Звісна річ, що дикі люди з зимних країв носять одержу із звірячих шкір, а мешканці горячого підсоня ходять цілком голі. Ті, що одягають ся в шкіру, прикрашують одержу, а ті, що ходять голі, малюють свою шкіру ріжними красками. Яркі краски — червона, жовта, зелена, а також біла і чорна найбільше подобають ся їм. Декотрі Індіанці щодня малюють лице червоною краскою, а по цілім тілі виводять ріжнобарвні узорн. Декотрі Австралійці малюють ціле тіло в білі і червоні паси. До крашення вживають червоної та білої глини і вугля, або ростинних красок. Мешканці Огнистої Землі малюють лице червоною і чорною краскою, а довкола очий обводять круг із білої барви. Всьо то на думку дикунів дуже гарно і заслугує на похвалу.

На декотрих островах Великого Океану звичай малювати тіло, а особливо лице, дуже розповсюджений. Не оден дикун, що уходить за найкрасшого парубка, має одну половину лица помальовану цеглясто-червоною, а другу зеленою краскою. Там, де обі краски сходять ся,

Патарагурай, шеф племені Маврі в Новій Зеландії.

рисує він білу лінію, котру тягне здовж грудий і живота, а на право і на ліво від тої лінії рисує по цілім тілі дивовижні узорі. Щож дивного, що співгорожани величають його красуном.

Знова у иншого заверниголови лица і брови намальовані білою краскою, наче вапном, у третього брови червоні, а на чолі чорне колесо і т. д.

У нас часом якийсь хлопчина-вітрогон намаже ся саджою, щоби удавати цигана чи чорта і сьмішити людей, а дикун трактує справу крашення лица цілком поважно; він хоче бути кращим від других або перелякати ворога в часі бою.

Декотрі дикуни ще і нині вибираючи ся в похід так малюють своє тіло і лице, щоби виглядати як найстрашнійше і нагнати на ворога страх вже самою появою.

Дикі народи знають ще оден спосіб прикрашувати своє тіло. Вони наколюють своє лице, руки і ноги, або надрізують, і то в якісь узорі. Очевидно, що на прорізах роблять ся ранки і виступає кров. Тоді втирають дикуни в ті рани різні краски, а по загоєнню лишаять ся на місци ран різнобарвні знаки, котрі вже ніколи не стирають ся.

Се очевидно справляє багато муки і терпінь, але дикун всьо готов знести, навіть найтяжші

болі, аби лиш пишати ся перед своїми товаришами ріжнородностию красок і узорів на своїм тілі. І треба признати правду, що декотрі з дикунів дійсно дуже гарно помальовані. Які то фігури, рисунки і узори не виписують вони на своїй шкірі! Замітне те, що мужчини ні раз не уступають жінкам, а в декотрих племен пристрасть до всяких прикрас далеко більше розвинена у мущин, як у жінок.

Подивім ся якіж то ті прикраси? Лице мешканця Алеутських островів¹⁾ ціле подрапане, а ріжнородні фігури на їх лиці і тілі представляють птиці, чотириножні звірята і рослини та є виконані яскравими барвами. Фігури досить неправильні, але не мож сказати щоби були негарні. А знова жінки з острова Мадагаскар²⁾ виколюють на своїх руках і грудях майже такі узори, як і вишивки на наших сорочках, а кругом шиї зроблений той взір на подобу обшивки. А дівчата з одного острова Полінезії³⁾ так зручно наколюють і запускають красками своє тіло, що шкіра виглядає, якби була покрита делікатною

1) Алеутські острови тягнуть ся луком від Камчатки, то є північно-східної Азії, до Аляски в північно-західній Америці.

2) Мадагаскар — великий остров на схід від полудневої Африки.

3) Полінезія — острови на схід від Австралії.

коронковою тканиною. Кількож то праці і терпінь коштує така прискраса! Але треба було в ім'я краси зносити ті болі, яких зазнавала в часі випалювання і виколювання узорів на шкірі. Особливо болючим є татуоване⁴⁾ уст, але і то перенесе кожда красуня, щоби потім товаришки не насьмівалися, що у неї червоні уста. Мати червоний, значить ніяк непомальований рот — то для деяких дикунів правдива ганьба. Видко, що французська пословиця: “треба терпіти, щоби бути красним”, придумана не лиш для європейських пишних “краль”, але і для “диких красавиць”.

Визначні люди зпоміж диких племен, вожди чи начальники виписують на своїх лицах і цілім тілі дуже штудерні узорі, щоби відрізнити ся від простої товпи. Як дивити ся на образ такого дикуна то здає ся, що то такий одяг на нїм, а то барвісті узорі виколені на його шкірі.

Охота до прикрас і ріжнородних уборів показує ся у дикунів так сильно розвиненою, що вони готові калічити своє лице на ріжні способи, щоби лиш подобати ся своїм односельчанам.

4) Татуувати значить по їхньому видрапувати узорі на шкірі.

Женщина племени Маврі в Новій Зеландії.

Не щадять вони собі болю і калічать щоки, ніс, губи, зуби — щоби лише догодити моді та дивним поняттям про красу. Одні обпилюють собі зуби і красять на жовту, синю чи зелену барву, другі продівають через ніс мідяне кільце, кавалок дерева або кости, а інші встромлюють в уха великі мідяні ковтки або деревляні кружки, похожі на затичку від бочки. Декотрі проколюють діри в щоках, на обох лицях по одній і вставляють там дорогий камінь, або блискучу бляшку. Інші знов пробивають кути уст і встромлюють туди пестрі пера папуги чи іншої якої птиці. Шкляні намиста, нашийники з різнородних мушель, дрібних кісточок і зубів, залізні і мідяні нараменники, кавалки яскравих тканин, ленти і ланцюжки, різнобарвні пера птиць — все се скарби, які кождий дикун хоче мати, щоби надати собі принадний вигляд.

Не мало клопоту мають дикуни із своїми зачісками. Кожде плем'я і на се має свою моду. У них існує мода навіть на форму самої голови. Одному на приклад подобає ся голова подібна до редьки оберненої хвостом до гори, а другому така якби редьков в низ обернув і відповідно до вподоби мудрує дикун над тим, як надати малім дітям бажану форму голови.

Звісно-ж, що голові малолітка можна надати таку, або иншу форму, як здавлювати її ті-

сними опасками і лещетками. Стиснена голова дитини росте неправильно, вироджує ся і вкінці приймає такий вигляд, який бажав дати її батько.

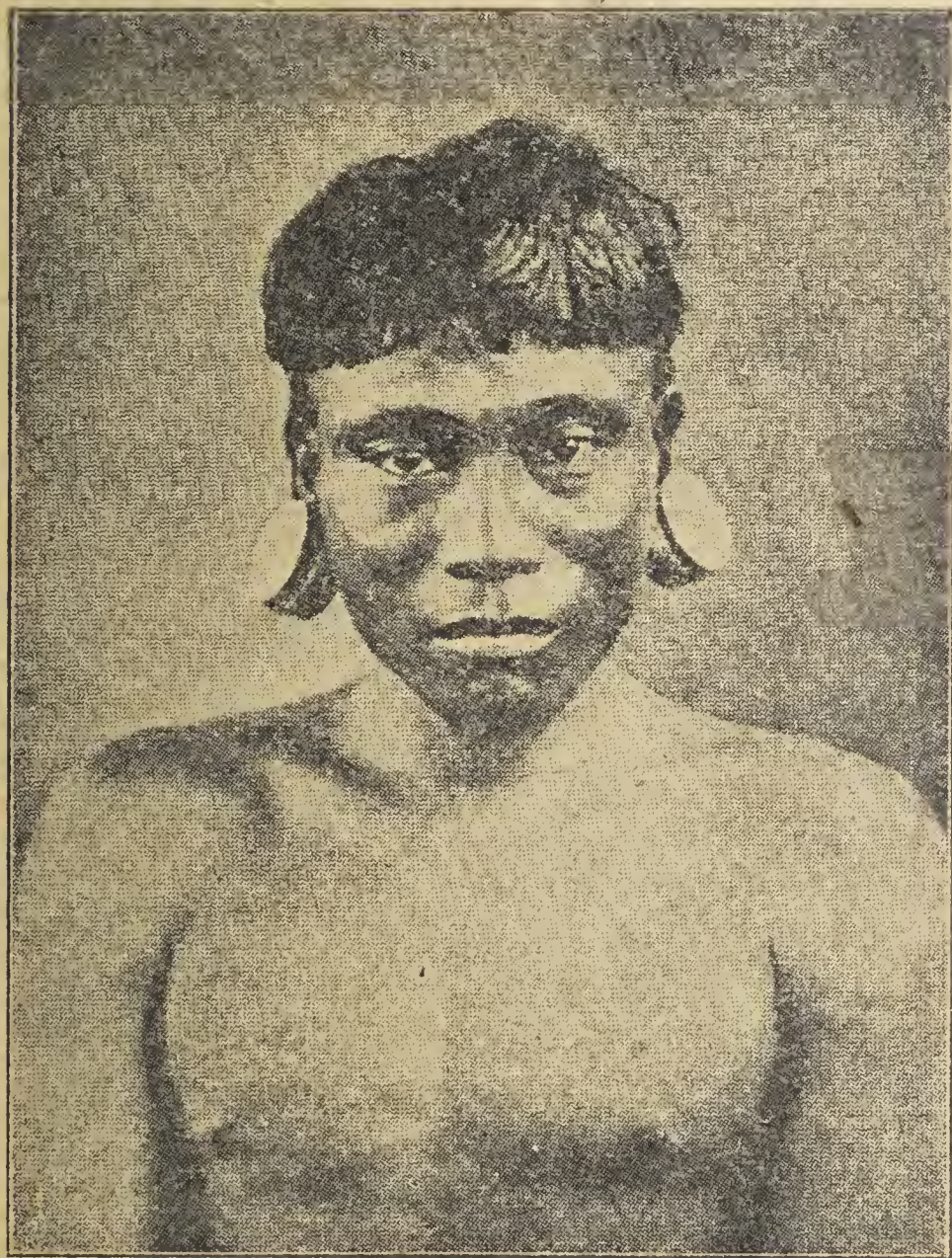
Але що иншого форма голови, а що иншого гарна зачіска. Многі дикуни чешуть ся так кумедно, мов би нарочно робили то на сміх а не задля краси. Однак вони думають інакше. Де-котрий джигун тратить на зачіску кілька днів, маже волосє глиною, або ляком, щоби лиш счувати других незвичайною формою своїх уплетів. Він напр. обголить пук волося, котре фарбує на червоно. Або закресить волосє на яку небудь ярку краску а потім поскручує в довгі, сторчачі і повигинані на всі сторони космики — наче огненні язики. Так на його погляд красно.

Але і наші міські красавиці збивають на голові волосє, якби копицю сїна, спинають його гребінцями і роговими шпильками та перевязують золотою стяжкою, а індійська, або австралійська красуня встромлює в волосє яскраве піре з папуги, переплітає його намистом з різнобарвних мушель, чи то металевими обручами.

А що до нараменників і перстенів, то дикуни певно перевищили нас. Ні одна із наших дівчат, хоч як любить чепурити ся, не згодила би ся носити тільки перстенів і нараменників, як се роблять дикуни.

Оден знаний подорожник Лівінгстон, оповідає, що жінка начальника одного племені, з полудневої Африки, мала по вісімнайцять спіжових обручів, загрубшки на палець, на кожній нозі, а крім того попрі мідяні кільця під кожним коліном ще по широкому обручеві з слоневої кости над колінами; а на лівій і правій руці мала разом 27 обручів і нараменників із спіжу і міді. Крім того мала ще гарне намисто на шії і пояс із пацьорок, що обхоплював її стан.

Сим я цілком не хочу сказати, що кожний дикун все прибирає ся. Серед дикунів дуже багато всякої бідноти, якій не до строїв та прикрас. Але многі з них так дуже люблять прибирати ся, що старають ся придбати яку небудь прикрасу при кожній нагоді, не журячи ся про инші більше потрібні річи. Наведу для приміру слова подорожників: “Здавало ся, що мешканці Огненної Землі, пише оден з подорожуючих, не хотіли мати нічого крім того, що мали, і зі всіх річий, які ми їм показували подобали ся їм лише склянні пацьорки”. “Хоч Австралійці — говорить другий очевидець — ходять так як і мешканці полудневої Африки цілком голі, але тим більше дбають про всякі прикраси. Коли я дав одному з них кусень полотна, то він замість обслонити ся ним, подер на довгі

Індіанин, мешканець Полудневої Америки, з орнаментами
-в ухах.

паси — мов стрічки і обвішав ними голову і шию”.

Говорячи про різнобравні рисунки, які дикуни видрапують на своїй шкірі, не треба забувати на одну важну річ: що такі значки не робить ся лиш з самої охоти до прибираня ся. Дикуни розпадають ся на много малих племен і віддільних родів, котрі часто ворогують між собою. Щоби люди того самого племені могли легко пізнати своїх одноплемінників, зачали носити різні особливі знаки, клейма, при помочі котрих можна би було відрізнити членів одного племені від других. У кожного племені є свої особливі клейма-відзнаки і дикуни носять їх з такою гордостію, як урядник свій мундур, а капраль звізки на ковнірі.

ІХ. Одїж дикунів.

Треба відрізняти у дикунів ту одежу, до котрої вони самі додумали ся від тої, яку вони переняли від людей культурного світа.

Многі і великі простори у всіх частях світа, котрі 100—150 літ тому були майже незвісні для Європейців, нині заселені Німцями, Французами і Англійцями. Такі околиці, в які з трудом перебирали ся давнійше лише найвідважнійші подорожники, нині поперетинані заліз-

ничним шляхом і належать до Європейців. Відвічні ліси і безмежні степи Північної і Полудневої Америки, пустині і дебри Африки, та Австралії, недоступні закутки Азії і численні острови розкидані по безмежних просторах Великого, Атлантийського і Індійського океанів—були до недавна власністю різних диких народів, що жили тут в первіснім стані, далеко від освічених народів і цілком не цікавилися тим, що дієся за межами їх країн, або і не знали, що крім них та найблизших їм ворожих племен існують ще якісь люди. Тепер обставини значно змінилися. Англійці, Німці, Французи, Італійці, Іспанці та Португальці, Голяндці і Росіяни продерлися в царство дикунів, підбили їх землі і повводили інші порядки. Завзято боролися дикуни свій край перед навалою чужоземців; але дивно булоб нужденний дикуна, узброєний колом, копієм чи луком, переміг Європейця, що прийшов в його країну, узброєний пушками, шаблями та гарматами. По розпучливій нерівній боротьбі піддалися нещасні дикуни і віддали ворогам свою землю враз з всіми її багатствами.

Многі войовничі племена цілком вигинули в боротьбі з Європейцями, а племена більше спокійні та безрадісні поволи вигибали та і по нині вими-

рають побіджувані на кождім кроці Європейцями.

Покірні дикі народи живучи побіч з своїми більше освіченими побідниками зачали перенимати від своїх нових сусідів деякі привички — очевидно передівсім самі найпоганійші звички — п'янство та п'яну розпустну гульню. Однак рівночасно переняли дикуни від Європейців і дещо більше користне, а іменню навчилися ставити гарнійші і тревалійші дома та одягати ся подібно як Європейці. Афріканські Неґри, чорноскірі мешканці Австралії і островів Великого океану та дикуни Індіяни часто одягають ся так, як осілі там європейські колоністи.

Тепер можна стрітити Неґра одітого в чорний ф'рак, в циліндрі, цвікері, в рукавичках та ще і з паличкою в руці. Але звичайно одягають ся вони в яку небудь драну блюзину, або в сорочку з яскравої бавовняної матерії. Однак і такий одяг не можна уважати властивою пошею дикунів, се вже переняте від Європейців.

В щож одягав ся “дикий чоловік”? Яка його питома ноша?

Наперед треба повторити те, що вже було сказане висше, що декотрі племена із горячих країв ходять усе голі. Коли знаний подорожник Бекер звиджував декотрі місцевости Африки, то всі дикуни, яких він надибав, були цілком нагі.

То само писав і другий подорожник Лівінгстон. Дикі люди, котрих він стрічав, цілком не журилися про одіж, а коли їх питали чи вони встидають ся ходити голі, то вони не розуміли, як може чоловік встидати того, що він голий.

Так ходили і Австралійці, коли прибув до них звісний мореплавець Кук; вони не мали жадної одежі лише на шиї висіло намисто з гарних мушель (черепашок), а на бедрах висіли тороки з людського волося.

Найбільше уживаною у них частиною одежі є пояс з позавішуваними на ній прикрасами; пояс роблять з кавалка шкіри або якої небудь грубої матерії, або плетуть та крутять з трави або кінського чи то і людського волося — немов посторонок і обвішують великими мушлями, пестрими шматами та нанизаними на шнурок камінними і деревляними пацьорками. Деколи причіпають до пояса як прикрасу кусень шкіри або і хвіст з якогось звіряти. Замість пояса носять часто перевязку на животі, або коротку запаску.

Такі запаски роблять з різного матеріялу; одні прикривають ся по prostu великим та міцним листом пальми або банана, інші плетуть з шувару і шерсти, а ті, що навчили ся вже виробляти тканини, із грубої вовняної чи бавовняної матерії.

Інші дикі люди одівають щось на подобу коротких спідниць зроблених з рогожки, сплетеної з трави або тоненького лика. Декотрі знову носять сорочки і то не прості, а зроблені з кори.

В декотрих краях прим. в лісах Бразилії росте особливе дерево, з которого кори роблять сорочки. Таке “сорочкове дерево” має дуже м'яку і тонку але при тім міцну і еластичну кору. Дикун відрубає пень такого дерева і зсуне з неї кору, якби одностайну трубу, потім розібере і розмочить ту кору до м'якка, проріже діри на руки — тай сорочка готова.

Дикуни горячого підсоня носять часом на собі і шкіри убитих звірят. Найчастійше се шкіра льва, тигра, леопарда або пантери. Таку одягу властиво і не можна називати одягом. Накладаючи на плече шкіру тигра чи льва дикун і не думає накривати свою наготу, лише хвалити ся своєю відвагою і зручністю в ловах на тих диких звірів. Хибаж то жарти справити ся з тигром чи пантерою? Тому то і одіває дикун з гордостю шкіру хижого звіряти, щоби всі знали, що він убив того лютого і кровожадного хижака.

Цілком инакше діє ся в зимних країнах. Звірячі шкіри служать тут за правдиву одягу, бож годі ходити голишем підчас тріскучих морозів. Теплі кожухи північних звірів хоронять і людей від студени. Убивши медведя, вовка чи північ-

ного оленя (рена), здирає з него шкіру і окутує ся нею від ніг до голови. Із великої шкіри не штука зшити який такий кожух. Прорізати отвори на руки і пришити рукави — тай шуба готова. Так і роблять Ескімоси, мешканці далекої півночі. Інші знову шпують із кожуха куртки і штани, а також шапки і обув.

Коли ми говорили про первісних людей камінної доби, то згадували і про те, що люди одягали ся в звірячі шкіри. Нічого і казати, що одежа того часу не могла і не доховала ся дотепер, бож камінний вік був в Європі много тисяч літ тому назад, а через такий час жадна одежа не заховала би ся. А все таки ми маємо право твердити, що в ті давні часи ходили мешканці Європи в звірячих шкірах. Так одягають ся дикуни, мешканці зимних країв, таку ношу мали певно і наші давні предки.

Ми бачили також, що мешканці горячих околиць цілком не носять одежі, або носять на тілі яку небудь прикрасу. Виходить, що і первісні люди горячих країв не одягали ся. З разу завішував собі він на шию або в поясі шнурок з прикрасами. Потім замість пояса запинав ся запаскою, а запаску заступила пізнійше спідниця. Так само з заслони зробленої з деревної кори, або личаної рогожі повстала сорочка. Навчивши ся плести рогожі з трави та шувару зро-

быв чоловік перший крок до того, щоби навчити ся ткати сукно та полотно.

З початку такі тканини були прості і грубі, а потім стали виробляти їх чимраз ліпше. Ми, дивлячи ся на тоненьке полотно, або вовняну матерію і не подумаємо і не дамо здає ся віри, що виробляти полотна придумали наші далекі предки- дикуни, котрі перед тим вміли лише плести рогожі та плетінки.

Х. Зброя і господарські знаряди дикунів.

Деякі дикі народи доперва тепер переживають “камінну добу”; у них нема інших знарядів окрім кремінних, кістяних та рогових.

Знаряди Ескімосів, яких они вживають до польовання на звірів і риболовлі цілком похожі на знаряди людей з камінної доби. Так само преріжне домашнє начинє і прикраси, які Ескімоси вирабляють із костий і зубів тюленів, моржів і китів дуже нагадують нам виробн первісного чоловіка. То само можна би сказати про виробн австралійських та афріканських дикунів.

До виробу своїх знарядів бере дикун все, що лиш трохи надає ся до тої ціли: черепки великих мушель, відламки костий, зуби великих звірів і риб. Розлупавши більший кавалок

кременя на тонкі плитки з острими краями, він робить з них ножі, скрібачки, наконечники до копій і стріл. Острий кусник кременя робить дикунови не одну прислугу; передовсім служить він за ніж, котрим можна розпороти і здирати шкіру з убитого звіряти, острим кінцем можна пробити дірку а навіть повертіти кість; отже може він служити за шило, долото і сверлик. Відлупки кременя прикріплені до палика служать за копіє або стрілу і не один дикун має багато таких стріл. Зрештою наконечники до стріл і копій робить ся не лишень з кременя, але також і з звірячих зубів і кости. Ножі і скрібачки роблять часто свою службу без ручок але часом прикріплюють до них держальна і то не прості а різблені.

Камінь і дручок мають для дикого чоловіка велику ціну. До гарно вигладженого каменя прикріплює ся держак — і є готовий топір або молоток. Особливо багато труда коштує дикуна прикріплене камінного топора до топорища.

Для нас, привикших до добрих зелізних топорів, ся справа не трудна, але не так для дикунів. Бразилійський Індіанин згинає галузу в ключку і там прив'язує острий камінь — тай має сокиру. Ескімо або мешканець Полінезії прив'язує ременем або ликом. Індіанин з Північної Америки бере на топорище дручок груб-

ший з одного кінця і вбиває в него острій камінь — і топір готовий. Часом вбивають они камінь в ростуче деревце, а коли рана на деревці закипить і камінь міцно заросте — зрубують або ломлять деревину разом з врослим вістрем і одержують топір.

Всі ті топори ріжнять ся від наших не лише тим, що вони камінні а не зелізні; дикун прикріплює держак до плитки, а мій власне протівно: набиваємо сокиру на топорище, а не топорище на сокиру. Так роблять і ті дикуни, що навчили ся вертіти камінь.

Топором послугує ся дикий чоловік не лише дома, але на ловах і на війні. Не диво, що вони ідуть до бою з топорами; часом кидають ся на ворога лише з суковатою ломакою.

Не одно дивне у тих дикунів!... У нас на примір лук і праця — діточі забавки, а у Індіян і дикунів з островів Великого океану — найліпше оружие, котрим вони знаменито орудують підчас ловів і борби.

Або візьмім рільніччі знаряди дикунів; в порівнаню з нашими, видають ся вони дуже нескладними і непригідними. Але щож тут дивного. Нині дикуни знаходять ся майже на такім степені розвою, як люди камінної доби, тому і знаряди їх такі, яких вживав наш далекий предок — первісний чоловік.

Господарські знаряди і хатна посуда уліпшує ся поступенно. То, що тепер майстерно вироблює ся, давно, або не було цілком знане, або було грубе і незугарне. Та не лиш се. Можна доказати, як поодинокі знаряди не лише розвивали ся і уліпшували ся, але як змінiali ся на цілком нові. Так із простої сохи повстав плуг, а із наконечника копія меч і шпада.

Австралієць все носить з собою заострену палку; при помочи тої палки випорпує з землі їдоме коріне.

Бушмени вживають до тої ціли дручка з прикріпленою костию, а Індіанин прикріпляє до палки оленячу лопатку або шкаралупу черепахи — і такий знаряд служить йому за мотику і лопату. Вкінці многі дикунн уживають до копаня землі дручка з заостреним суком на кінци. З такої то сапи чи мотики повстав протягом віків плуг.

Мешканці Швеції обробляли в давнину свої поля при помочи грубого смерекового кола з заостреним суком, а народні перекази Шведів поясняють, як така сапа перемінилася в плуг. Деревляну мотику робили щораз більшу і тяжшу і зачали волочити її по землі та в сей спосіб випорювали борозду. Потім зачали робити таку мотику з двома кінцями, за оден ніби за дншель люди тягнули, а другим кермували і при-

тискали, як плугатор чепігами. Потім той сук, що поров землю, зачали оковувати зелізом, а вкінці замість людей зачали запрягати волів і коней.

Таксамо первісний топір з грубо оббитого каменя, змінив ся з часом на топір шліфований, а потім заняв його місце топір із бронзу. З бронзового топора повстали — виробили ся різні роди знарядів і оружа: сокира, палаш і шабля. А знову наконечники копій дали початок списам, кинжалам, мечам і шпадам.

Таксамо хатна обстановка, глиняне і деревляне начинє, рибацькі прилади і прикраси зміняли і уліпшували ся протягом часу.

ХІ. Пожива диких людей.

Знана річ, що чоловік таке сотворіне, котре всьо їсть. Ріжне мясо і риба, яйця, молоко, хліб, горох, бульба, овочі, ярини — всьо то пожива чоловіка. Але дикуни їдять багато такого, чого ми і до рота не возьмемо. Хтож з нас їв бп комахи? А для многих дикунів се дуже лакома страва.

Для Індіяннина товсті терміти (білі великі мурашки) — предобра їда, а обридливі на наш погляд грубі гусениці жука є для них правдивими ласощами. Також їдять і саранчу; зби-

рають її цілими купами, сушать і ховають на “передновок”, коли не можуть роздобути більше смачної поживи.

Бушмени їдять мурашки з великим вдоволенням, а дикун бразилійських лісів Ботукуд встромлює прут одним кінцем в муравлиско, а другий бере в рот і чекає доки мурашки не повлазять йому просто до горла.

Австралієць бродить цілими днями по своїх непривітливих пустинях і збирає насікомих, черваків і слимаків — аби лиш чим небудь заспокоїти докучливий голод. Дикун із безплідних скалистих гір Північної Америки витягає костуром з норн ящірку, або вбиває каменем гадюку — і пожирає свою добычу без найменшого обридження.

Змії, жаби і черепахи є смачною стравою для многих чорноскірих мешканців Африки. Мешканець Огнистої Землі цілими годинами вештає ся по пустих побережах своєї негостинної вітчизни і збирає викпнені морем слимаки.

Словом — кожде племя живить ся тим, що “Бог дасть”, і не перебирає в поживі. Цоневолі будеш неவிбагливий, як нема що їсти. Добре як дикун жне в такій околиці, де природа сама, так сказати-б, всьо під ніс йому встромить; добре як він жне серед буйних лісів, переповнених всякою дичиною і ріжнородними плодами

земними, коли близько знаходять ся озера і річки, що аж кишать від риби. Тоді на його услуги: мясо чотириногих і пірнатих звірів, пташині яйця, дикі плоди і овочі, коріне і бульви, ягоди, оріхи а навіть мід диких пчіл. Колиж то, бачите, не багато на світі таких молоком і медом текучих країв. От чому многим дикунам приходить ся їсти всяку погань, аби лиш не вмерти з голоду.

Мясо з найрізноморднійших животин, їдome коріне і инше їсть дикун сире, однак з того не виходить, щоби він цілком не умів приготувляти собі страв. Мясо на приклад припікає він часом або сушить та вудить, щоби переховати на довший час.

Індіанин на примір приготувляє великі запаси сушеного мяса. В тій ціли крає він цілого буйвола на дрібні кавалочки і сушить на сонці, а Афріканець крає мясо на тонкі, а довгі пасочки і сушить на розпаленім каміню. Трохи інакше поступають мешканці Бразилії. Вони плетуть з прутя лїску і завішують на чотирох стовпах, та накладають на ту плетінку кусні мяса або рибу, а під сподом розкладають огонь; в той спосіб мясо не лише сушить ся, але і вудить ся.

Так приладжують дикуни мясо на запас, а коли треба їм приладити мясо на обід чи на ве-

черу, а не до переховання, то они печуть його в горячій попелі, на розпеченім камінію або на рожні. Тут власне можна пізнати, як дуже ріжнить ся штука кухарська дикунів від нашої.

Цікаво подивити ся, як Патагонці — так називає ся одно дике плем'я з Полудневої Америки — приладжують собі на обід цілого струся. Витягають они із струся воле і накладають там каміня розпаленого до червоности, так само на всіх мясистих частях сего великанського птаха роблять надрізи і напихають горячим камінем; таке начине́ного струся завязують як мішок шкірою, стягненою з ніг і загрибають цілого в горячий попіл. По двох-трох годинах печення вже готова; винимають її з попелу, ділять на часті і їдять. Щось подібного придумали і дикунні Австралії та декотрих островів Великого Океану, ріжниця лише в тім, що до печення страв мають они особні печі. Хоч по правді то не є жадні печі, лиш прості ями виложені камінем. В ямі кладуть огонь, а як огонь вже вигорів, згрибають попіл в оден кутік, а в яму на розпалене каміне кладуть рибу, коріне і овочі, а навіть цілі великі звір'ята. Коли звір'я дуже велике напихають його горячим камінем, щоб ліпше пропекло ся. Відтак засипають яму горячим попелом і чекають, аж обід спече ся гарненько.

Спечти м'ясо легше чим зварити, тому що до варення треба мати яку небудь посуду — горнець чи котел. Та не всяку посуду мож приставити до огня, хочби хтів в ній лиш воду варити; деревляна посуда до того не надає ся, бо згорить скорше ніж закипить в ній вода. Лишає ся хйба глиняна посуда. Алеж в тім ціла біда, що декотрі дикуни — хочби Австралійці, Бушмени, Огнєземельці і др. цілком не знали глиняної посуди тоді, як відкрили їх Європейці, а декотрі і до нині не мають понятя про глиняне начинє.

Виходить, що і в сїм згляді подібні декотрі нинішні дикуни до наших прастарих предків. Щоби рішити, в який спосіб наші дикі пращури варили собі їжу, яке мали начинє і як впали на думку виробляти начинє з глини — треба знов приглянутися на хазяйство нинішного дикуна.

Бушмен бере шкаралупу струсиного яйця і она служить йому за збап і за горнець; дикун з островів Великого Океану вживає до тої ціли лупину великих кокосових оріхів; чорноскірі Африканці хіснують ся пустими тиквами і посудою з соломн, шувару і lika. Такі племені миски, горшки і коюовки зроблені так старанно, що можна переховувати в них вигідно воду, молоко і ріжні напої. Індіани видовбують

ведра, миски, горшки і горнятка із дерева, а Австралійці майструють собі чаші із малпачих а навіть людських черепів, заливаючи отвори смолою.

Крім того майже всі дикунни уживають як посуду панцира з черепах і великі мушлі, або роблять фляшки і бордюги із шкіри різних малих і великих звірів.

Видно, що посуда дикунів все таки досить різнородна. Алеж чи можна зварити в такій посуді мясо чи юшку?

Показує ся, що можна, але не треба при тім ставити деревляне або плетене начинє в огонь лише брати ся на інші способи.

Можна на примір наповнити шкаралупу кокосового оріха водою і положити її не в огонь, а в гарячий попіл; шкаралупа не згорить, а вода загреє ся, хоч і не дуже сильно. Можна також налити холодної води в деревляний чи плетений горщик, накласти туди куски сирого мяса чи рибу, а потім накидати в воду розпаленого каменя, вода зачне кипіти, а по якімсь часі і страва буде готова.

Так власне роблять ті дикунни, що ще не знають глиняної посудн, так робили може і люди камінної доби.

Замітне те, що декотрі дикунни варять собі їду навіть в ямах. Ассінабони, індійське пле-

мя з Північної Америки, викопують в землі ямку, вистеляють звірячою шкірою, щоби вода не всякала в землю, наливають води і кидають розпалене каміне тай варять в тім окропі мясо. Се племя і назву своєю дістало від способу варення страви, бо Ассінабони — значить “каміновари”.

Мабуть ніхто не стане сперечати ся, що вичислені способи варення не зовсім зручні. Тому декотрі дикі племена обмазують свої горшки та миски з тикви глиною, а інші виліплюють нею свої плетінки із середини.

Можна припускати, що первісний чоловік в сей спосіб додумав ся робити глиняну посуду. Зразу довбав дупло в дереві чи плів з прутя щось на подобу кобілки, потім виліплював з середини глиною. Дерево чи плетінка згоріла, а глиняна середина тверділа і випалювала ся тай так повставав глиняний горнець, ще і був на нім рисунок, відтиск згорівшої плетінки.

Потім пробував первісний чоловік ліпити глиняне начинє з вільної руки, без деревляних форм та прутикових кошиків. Колиж придумали гончарське колесо, то люди почали виробляти глиняну посуду чимраз ліпше.

А в міру того, як розвивали і розповсюджували ся гончарські вироби, уліпшувала ся і штука варення страв.

XII. Людоїди.

Коли була бесіда про поживу дикунів, то до річи буде сказати дещо про людоїдів. Так називають ся такі дикі племена, котрі їдять людське мясо.

І тепер навіть є ще людоїди по різних закутках земної кулі, а давнійше сто-двіста літ тому було їх без порівняня більше. Звичай їсти людське мясо був у різних племен Африки, Австралії і Америки і держить ся декуди по нинішній день. Якжеж повстав сей нелюдський звичай? Нам, очевидно, трудно поняти як люди можуть їсти людий, але не забуваймо, що житеві обставини і понятя дикунів цілком не такі, як у нас.

Значить, що не мислиме для нас — то може бути для них цілком звичайним і на відворот: то, що звичайне у нас, для дикуна цілком чуже.

Ми знаємо, що між дикунами панує вічна ворожнеча; кождий маленький народець вважає своїх сусідів чужинцями, не відносить ся до них прихильно і при кождій нагоді шукає собі з ними зачіпки, зачинає спори і виповідає війну. Звісна річ, що безнастанні спори та війни роблять людий лютими та жорстокими.

Вороги не обходять ся з собою, як люди, а стають подібними до диких звірів, готових

кождої хвилини напасти на себе та розшарпатти на кусні.

Щож дивного, що серед таких відносин дикуни одного племені полюють на членів іншого ворожого племені, як на диких звірів. Для Африканця кождий чужосторонець цілком не такий чоловік, як і він, а скорше дикий звір, в якого він стріляє з такою самою приємністю, як в вовка чи тигра; а коли дикуни до того голодний і не має під рукою іншої добичі, то він і не від того, щоби свого убитого ворога зїсти.

Так отже ворожнеча і недостаток поживи зроджує людодїдство і замінює декотрих дикунів в людодїдів. З часом привичка до поживи з людського мяса зміцняє ся і стає звичайною річю, на стільки звичайною, як їджене мяса звірів, чи овочів рослин.

Впрочім не сам голод змушує дикуна до людодїдства. Коли їх питали чому так роблять, одержували майже ту саму відповідь: Пожива з людського мяса збільшує силу і додає відваги.

Відповідь — на нашу думку — не мудра, але дикуни толкує її на свій лад. Він думає, що пожираючи мяса ворога і випиваючи його кров, він зїдає і його душу, а тим самим і всі прикмети зїдженого чоловіка.

Та на тім не кінець. Дикун думає, що душа убитого чоловіка зачне метити ся на нїм; буде являти ся йому в снах, буде мучити і переслідувати на кождім кроці, першкаджати на війні і ловах та в домашнім хазяйстві. Щоби отже цілком знищити свого ворога, зїдає дикун його мясо, думаючи, що тим способом душа убитого зіллє ся цілком з його душею і стане нешкідливою.

Трудно уявити собі більше відражаючий вид, як пированє людодів. Пир уладжує ся звичайно по удачнім поході на сусідів. Побідники притягають в свою оселю кілька плінників, звязаних за руки і ноги. Войовники збирають ся на майдані, а по середині розпалюють великий костір.

Невільників кладуть на землю недалеко від костра. Потім дикун беруть ся за руки і пускають ся в танець. З кожною хвилию танець стає більше бішений. Дикун крутять ся кругом костра наче шалені і роздирають воздух людським криком, свистом та ревом. Се їх побідний танець і спів.

В тім вискакує кількох з товпи і ударами топорів убивають увязнених. Тоді розярена товпа людодів зачинає кривавий пир. Розрубують убитих на кусні, їдять їх мясо і пють кров, а над серцем то так і рвуть ся.

Або візмім звичаї дикого племені Марімо із Полудневої Африки. До стовпа прив'язують побідженого в бою чи то зловленого де печайно ворога-сусіда. Товпа дикунів розложила ся кругом нещасного; она ворухить ся, піднімає в гору руки і бурмоче щось — наче молить ся. Потім убивають нещасного в'язня. Кров і мозок його збирають і палять, а попіл розсївають по поли; решту тіла розпайовують та пожирають.

В дійсности се вже не обід людодів, а жертва. Убитий чоловік — се жертва, яку приносять якомусь невідомому божеству.

Отже людодство іде нераз рука в руку з приношенем жертв, в якім приносять ся в жертву не звіря, а чоловіка; дикун очевидно думає, що така жертва особливо подобає ся божеству.

Звичай приносити в жертву людей істнував у многих старинних народів. І так ще недавно істнував такий звичай у Кондів, що мешкають в Індії. Ось як описує оден очевидець жорстокі звичаї Кондів: "В землю вбивали грубий стовп і прив'язували до него жертву-чоловіка в сидячій поставі; його помазували маслом і "куркумою" (жовтою фарбою), прибирали цвітами і поклоняли ся йому протягом цілого дня. В ночі виводили кругом жертви співи

і ігрища. Так було через дві доби, а на третій день давали привязаному напити ся молока, а найстарший жрець молів богиню, щоби она зіслала благословенє своєму народови, плодючість полям, здоровлє людям, худобі і домашній птици, та успіхи в усіх ділах населеня. Після тої церемонії вели жертву в гущавину і зарубували топором; щоби призначений на смерть мученик не опирався ломили йому кости в руках і ногах, або поїли дурманом. Товпа слїдила за всім, а потім товпили ся, щоби кожному припав хоч кусочок жертви”.

Про жорстокі обряди дикунів розказували ми нарочно, щоби показати, що звичай їсти людське мясо походить не раз не з кровожадности. В таких случаях убиває дикун не ворога, а близького чоловіка і зїдає його без чутя злоби або мести, а тому, що надїє ся ублагати соїх богів і випросити лїпшу долю для цілого народу. Ще менше можна винуватити дикуна, коли він їсть тіло убитого в бою друга, в тій вірі, що душа помершого зіллє ся з його власною душею і знову зачне жити. Бож бувають і такі роди людодїства.

Мерзкими і обридливими мусять видавати ся нам людодїди — все одно чим би они не руководили ся уживаючи людського мяса як їду. Але не забувайте, що они дикунн, а дикун усе

нещасний невіжа-нуждар. І з причини його не-
тямучості много приходить ся прощати йому.

ХІІІ. Як дикуни добувають огонь?

Огонь має для чоловіка велике значінє; його полумінь освічує нічну темряву, а тепло огріває тіло підчас непогоди; при його помочи приготавляємо їду. Очевидно-ж, що печи і варити навчили ся люди аж тоді, коли вміли вже добувати і піддержувати огонь.

Чоловік не лише користує ся огнем, але і вміє добути його, розярити, піддержувати і загасити після потреби.

Нема здає ся на землі ні одного племені, котре не зналоби огня. Кажемо “здає ся”, бо оден подорожник оповідає, що він надібав таке племя. Се було в 1841 р., коли він враз з товаришами причалів до берега одного з островів на Великім Океані. “Мешканці того острова — пише подорожник — гарні, добре збудовані, добродушної вдачі і дуже охочі вимінювати ріжні річи. У них не можна було знайти слідів огня, головень, вугля, попелу; они їли всьо сире. Іскри при кресаню огня і дим з цигар приводили їх в такий страх, як гуркіт грому, або гук вистрілу”.

Якжеж дикуни добувають огонь? У нас є сірники, при помочи котрих можемо і свічку запалити і затопити в печі. А дикуни сірників не мають, щож вони роблять?

Бушмен бере сухе поліно, опирає одним кінцем в груди, а другим в землю і тре з цілої сили другим сухим поліном. За кілька хвиль сухе поліно від тертя загріває ся, а потім запалює ся.

Австралієць вишукує спорохнявілу колоду і доти тре палкою, доки не запалить ся підложена суха трава.

Се найпростійші способи добування огня. Так певно добували огонь і люди давної минувшини. З часом добували огонь трохи інакше. Спосіб лишив ся той сам — терте, лише прилади змінили ся.

Між тими приладами перше місце займає сверлик до добування огня, чи як його звуть “деревляне огниво”. От таке то огниво знайдеш у всіх диких народів, лише що не всі однаково його роблять.

Огниво Австралійців складає ся з дощинки і патичка, зробленого з твердого і сухого дерева. В дощинці зроблена ямка, в котрій дотруть патичком, доки дошка не розпече ся та не посиплять ся іскри.

Крутити деревляний сверлик можна також при помочі навиненого ременя.

Мешканець Алеутських островів притискає сверлик до дощечки зубами що має сили і рівночасно крутить його руками при помочі навиненого ременя. Чим скорше вертіти сверликом, тим скорше дошка задимить ся.

Ще ліпше огниво мають Ескімоси. Сверлик вводять ся в рух при помочі лука з тятивою, котрий заступає ремінець. Ескімос напускає сверлик зверху дощинкою, котру держить в лівій руці, а правою тягне лук в зад і в перед і вправляє сверлик в рух. Коли зачне добувати ся дим і повставати іскри треба приложити кусень порохна, або іншого легко запального матеріялу — і загорить полумя.

Огонь добуває ся також при помочі кресала. Кількадесять літ тому і у нас уживали таких кресал; ударами кусня кременя о сталь викресувало ся іскри і запалювало ними “чир” — суху губку.

Кресала знаходять ся в декотрих стародавніх могилах-курганах. Видно отже, що декотрі первісні люди уміли добувати огонь не лише при помочі деревляного огнива, але і кресалом.

Від коли існує земля, існує і огонь. Блискавка ударяє в дерево і запалює його; огне-

днішні гори — вулькани викидають цілі маси огняної лави, котра спливаючи, чи радше спадаючи на збіча гори запалює цілі ліси; вкінці із деяких земних щілин добувають ся гази, котрі на воздуху загоряють полумінію.

Так буває не раз тепер, так було по всі віки, навіть тоді, коли чоловіка не було ще на землі. Та з того не виходить, що і чоловік відразу знав добувати огонь. Мабуть много часу минуло, доки люди додумали ся розводити огнище, щоби погріти ся в часі зима та зварити страву.

Але от що цікаве: чи користували ся люди тим огнем, що дає сама природа? Навряд. Огонь від грому, з вульканів і запальні гази — явища досить рідкі; таким огнем не допоможеш ся в кождо пору і всюди. Тому довело ся людям придумати власні способи до добування огня. Хто і коли вдумав той спосіб — не знати. Старинний китайський переказ оповідає, будьтоби оден із мудрців увидів на дереві птцю, котра доти довбала дзюбом сучок, доки він не запалив ся; тоді мудрець придумав деревляне огниво, котре з того часу стало служити всім людям. Однак то лише повіре-байка.

Звісне лиш одно: що люди старо-камінної доби вміли вже добувати огонь при помочи дерева, або кремня.

Значить, що китайський мудрець ні при чім і нема йому за що дякувати. А як належить ся яка дяка за то, то хиба нашим прабатькам або праматерям з камінної доби. Дуже можливо, що власне жінки видумали ліпити глиняну посуду і добувати огонь, бо они завідували хазяйством в своїх печерах, а мушчини бродили цілими днями по лісах шукаючи за добичсю. Однак річ певна, що огонь, котрий повстає в наслідок тертя, відкрили наші прабатьки чи праматері цілком случайно і заслугою їх може бути лише то, що они навчили ся добувати огонь коли схочуть і використувати в різних потребах.

(Кінець.)

КОЖДИЙ

робітник і фармер повинен читати передовсім робітничі часописі!

Чому?

Бо робітничі часописі обговорює кождо подію в краю і в світі лише зі становища інтересів робочого люду.

Одинокою робітничою часописею в Канаді є

“УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТІ”

що виходить в Вінніпегу два рази на тиждень і коштує лише \$4.00 на рік.

Хто читає “Українські Робітничі Вісті”, виробляє собі суцільний світогляд і може осудити кождо подію в суспільнім житю.

“УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТІ” виступають проти кожного лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

“УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТІ” доносять про робітничий рух на цілім світі, про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як свідомі робітники думають про суспільні події, хто хоче навчитися соціалістичної думки, нехай читає передовсім “УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТІ”.

Адреса:

“ U K R A I N I A N L A B O R N E W S ”

**Cor. Pritchard & McGregor Sts,
Winnipeg, Man.**